

**ФАКТОРИ ЗА ПРИЛАГАНЕ
НА ГЪВКАВИ ФОРМИ
ЗА ПЕНСИОНИРАНЕ
И НАСЪРЧАВАНЕ НА ЗАЕТОСТТА
НА ВЪЗРАСТНИТЕ ЛИЦА**

Заклучителен доклад

НАЦИОНАЛЕН ОСИГУРИТЕЛЕН ИНСТИТУТ
София • 2006

Бюлетин на Националния
осигурителен институт

Година V, извънреден, 2006

Редакционна колегия:

Христина Митрева - председател

Валентина Кръстева

Даниела Асенова

Теодора Нончева

Марин Калчев

Йосиф Милошев

Редактор:

Валентина Минчева

Коректор Валентина Минчева

Предпечат Калина Минчева

Печат Печатна база на НОИ

Формат 60 x 90/8

Печатни коли 4

Адрес на редакцията

1303 София,

бул. "Ал. Стамболийски" № 62-64

Тел: 02 926 1010

02 926 1028

web: www.nssi.bg

ISSN 1311 - 9656

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ	7
1. МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	9
2. ОСНОВНИ РЕЗУЛТАТИ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО	11
2.1. СОЦИАЛНО-ДЕМОГРАФСКИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА РЕСПОНДЕНТИТЕ	11
2.2. ИКОНОМИЧЕСКИ ПРОФИЛ НА РЕСПОНДЕНТИТЕ	14
2.3. ОСИГУРИТЕЛЕН СТАЖ И ОЧАКВАНИЯ, СВЪРЗАНИ С НЕГО	18
2.4. ОЦЕНКИ НА ПОЛИТИКИТЕ ЗА ДОСТЪП ДО ПЕНСИОННИ ПРАВА И ЗА ПО- ПРОДЪЛЖИТЕЛНА ЗАЕТОСТ	27
2.5. НАГЛАСИ ЗА ИКОНОМИЧЕСКА АКТИВНОСТ	36
ЗАКЛЮЧЕНИЕ (ОСНОВНИ ИЗВОДИ, ОЦЕНКИ, ПРЕДЛОЖЕНИЯ).....	46

Таблицы

Таблица 2.1-1. Разпределение на респондентите по възрастови групи (%).....	11
Таблица 2.1-2. Разпределение на респондентите по пол (%)	11
Таблица 2.1-3. Работещи членове на домакинството (%)	13
Таблица 2.2-1 Структура на респондентите според икономическата активност (%)	14
Таблица 2.3-1. Относителни дялове на лицата според продължителността и вида на осигурителния им стаж при средна възраст 55 навършени години	18
Таблица 2.3-2. Среден осигурителен стаж на изследваната съвкупност от възрастни лица и среден осигурителен стаж на лицата с новоотпуснати пенсии за осигурителен стаж и възраст през 2005 г.	19
Таблица 2.3-3. Вероятност за изпълнение на изискванията за пенсиониране при условията на трета категория труд по пол и възраст (%)	19
Таблица 2.3-4. Причини за неосигуряването на респондентите посочили, че в трудовата им кариера има такъв период (%)	22
Таблица 2.3-5. Причини за неизпълнение на необходимия осигурителен стаж за пенсиониране (в % спрямо респондентите, които смятат, че няма да натрупат необходимия стаж)	24
Таблица 2.3-6. Мотиви за оставане на работа след достигане на необходимия брой точки (%)	25
Таблица 2.4-1. Поддръжка на нормативни решения в посока към по-лесен достъп до пенсионни права (%)	28
Таблица 2.4-2. Нагласи за закупуване на осигурителен стаж (%).....	31
Таблица 2.4-3. Наемане на работа на навършилите пенсионна възраст (%)	32
Таблица 2.5-1. Дял на лицата, които приемат по-ниска пенсия, за да се пенсионираат по-рано (%).....	37
Таблица 2.5-2. Мотиви за пенсиониране (в процент от отговорилите)	39
Таблица 2.5-3. Мотивация за отказ от пенсиониране и продължаване на работа (в процент от отговорилите)	40
Таблица 2.5-4. Трите най-важни условия за продължаване на работа след пенсионна възраст (в процент от респондентите в съответната категория)	40
Таблица 2.5-5. Познаване и отношение към програмите за заетост (%).....	41
Таблица 2.5-6. Лични активни стратегии за смяна на професията или допълнителна квалификация в предпенсионна и пенсионна възраст	43

Графики

Графика 2.1-1. Месечен личен индивидуален доход	12
Графика 2.2-1. Очаквания за оставане без работа през следващите 12 месеца	16
Графика 2.2-2. Структура на заетостта по сектори на икономиката	16
Графика 2.3-1. Периоди, в които не са изплащани осигуровки за респондентите (дял на съответната група)	21
Графика 2.4-1. Отношение към ранното пенсиониране с намалена пенсия	29
Графика 2.4-2. Отношение към нерегламентирания достъп до пенсия	33
Графика 2.5-1. Нагласи за работа при ранно пенсиониране	38
Графика 2.5-2. Намерения за пенсиониране след достигане на необходимия брой точки и възраст	39
Графика 2.5-3. Готовност/нежелание за смяна на професията	42
Графика 2.5-4. Отношение към постоянното обучение	44

ВЪВЕДЕНИЕ

Обосновка на изследването

Настоящият доклад е изготвен в изпълнение на Договор № 54 от 21 април 2006 г. за изпълнение на обществена поръчка за провеждане на емпирично социологическо изследване, сключен между Националния осигурителен институт (НОИ) – Възложител, и Кооперация “София Консултинг Груп” – Изпълнител.

Изследването бе замислено и се проведе в контекста на национални и европейски документи, които пряко определят неговите цели, задачи, обект и предмет.

Програмата на правителството предвижда през 2006 г. да се създадат “гъвкави елементи в пенсионната система, при отчитане на икономическото и социалното развитие на страната; принципите на справедливостта и солидарността; възможностите за оставане на работа на възрастните работници”.

Стимулирането на заетостта сред възрастните работници е един от основните ангажименти на Лисабонската стратегия по заетостта на ЕС, като до 2010 г. се предвижда заетостта на лицата над 55-годишна възраст да достигне 50%. Вследствие на нарастващата средна възраст на работната сила този индикатор ще има все по-голяма тежест върху общото равнище на заетост и конкурентоспособността на европейската икономика. За реализацията на тази цел Европейската комисия препоръчва пенсионни реформи, ориентирани към по-дълъг трудов живот, ограничаване на схемите за ранно пенсиониране, създаване на възможности за гъвкава заетост на лицата след пенсионна възраст. Много от препоръките са ориентирани към фирмено равнище, в т.ч. и към социалните партньори – подобряване на условията за труд на работещите пенсионери, създаване на възможности за обучение. Специално внимание се отделя на промяната в обществените нагласи, формирането на позитивно отношение към потенциала на възрастните хора, техния трудов опит и функциите им в съвременния пазар на труда.

Предвид на това, *основната цел* на изследването е да идентифицира, дефинира и оцени факторите, влияещи върху решението за пенсиониране или оставане на работа на възрастни лица. В допълнение са изследвани *текущите нагласи* на хората в предпенсионна възраст в това отношение, като основанието за това е хипотезата, че част от изследваната съвкупност все още не е взела окончателно решение и в такъв случай е полезно да се установят нейните нагласи.

Обект на изследване са лица на възраст от 50 до 65 години, които не са пенсионери.

Лицата в тази група, разделени по признака „право на пенсиониране”, са:

а) лица, които са в предпенсионна възраст, тоест между 50-58,5 г. за жените и между 50-63 г. за мъжете. Те формират *основната извадка* на изследването и **понататък в текста се наричат „лица в предпенсионна възраст”**.

б) лица в пенсионна възраст (до 65 г. за мъжете и жените), които са навършили възрастта за придобиване право на пенсия за осигурителен стаж и възраст от първия стълб на пенсионната система, но към момента на изследването не са подали документи за пенсиониране. По предварителни оценки тази група съставлява около 51 000 души, като със сигурност около 14 хиляди от тях работят. Те формират *допълнителната извадка* и **понататък в текста се наричат „лица, навършили пенсионна възраст”**.

За целите на изследването бе формирана представителна извадка на база Персоналния регистър на НОИ.

Предмет на изследването

За постигане целите на изследването, проучването се фокусира върху идентифициране на оценките, нагласите и очакванията на изследваната съвкупност от лица, като съобразно характеристиката на респондентите се търсят различните фактори и предпоставки. Основните разрези за определяне на значимите фактори и причини, диверсифициращи мненията и нагласите, са свързани със социално-икономически характеристики на респондентите, а именно:

- осигурителен статус (натрупан осигурителен стаж, достигната възраст, оценка на индивидуалния коефициент);
- заетост (статус на заетост, вид дейност, перспективи за запазване на работата, причини за заетост след пенсионна възраст);
- равнище и потенциални източници на доходи, в т.ч. възможности за неформална заетост;
- готовност за смяна на професията или участие в т.нар. “активни програми на пазара на труда”¹;
- намерения и възможности за откупуване на осигурителен стаж;
- други фактори, свързани с нагласите и жизнените стратегии на изследваните лица. Сред тях са включени: пол; местоживееене (град-село); състав и структура на домакинството, наличие на зависими лица, издържани от възрастните; достигнат жизнен стандарт; наличие/липса на финансови задължения и пр.

Наред с тези характеристики, анализът се фокусира и към:

- намерения относно реализацията на вече придобити пенсионни права;
- намеренията за реализиране на пенсионни права в бъдеще;
- основните ограничители пред акумулирането на изисквания осигурителен стаж за достъп до пенсионни права;
- индивидуалните стратегии и нагласи за търсене на достъп до или отказ от пенсионни права.

Разработката е осъществена от екип в състав д-р Георги Шопов, Борислав Таф-раджийски и Дочка Велкова, подпомогнат от анкетьорската мрежа на организацията.

Екипът изразява своята благодарност на колегите от НОИ за тяхната пълна подкрепа и съдействие за успешното провеждане на изследването.

¹ Този и следващият фактор се отнасят преди всичко за лицата в предпенсионна възраст.

1. МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Използваният инструментариум е представително за страната емпирично социологическо изследване (ЕСИ) чрез методологията на гнездовата извадка, като за регионализиращи признаци са използвани разпределенията по области и градове, и села. Гнездата са от по девет лица, като за всяко гнездо се изготвят до девет резерви. Големият брой резерви позволи да се идентифицира и изследва процентът на лицата в тази възрастова група, напуснали страната, и което е по-важно – да се установи до каква степен лицата в пенсионна възраст не са се възползвали от пенсионните си права поради напускане на страната и престой зад граница.

При така зададените параметри, резултатите от представителното изследване имат висока степен на достоверност или (обратно) – ниска стохастична грешка.

За да се изчислят основни статистически параметри на изследването, е използвана следната формула:

$$S_p = \sqrt{\frac{p \cdot q}{m \cdot n}} \sqrt{[1 + \delta(\bar{n} - 1)]} \sqrt{\left(1 - \frac{n}{N}\right)}$$

p - относителен дял в проценти;	
q = 100 - p;	
N - лица в генералната съвкупност	546822
δ - величина на вътрешногнездовата корелация между единиците в гнездото по зададените признаци (d = 0,0355);	0,0355
n - обем на извадката	1798
m - брой гнезда в извадката	200
\bar{n} - среден брой респонденти в едно гнездо	9
Доверителен интервал при гаранционна вероятност 0,95	1,96

При така зададените стойности на променливите, свързани с параметрите на извадката, доверителните интервали и съответно стандартната и максималната грешка са:

Относителен дял в проценти	Стандартна грешка на p	Максимална грешка на p			
p	Sp	Δ	от p-Δ	до p+Δ	Δ %
1	0,27	0,52	0,48	1,52	52,00
5	0,58	1,14	3,86	6,14	22,78
10	0,80	1,57	8,43	11,57	15,68
15	0,95	1,87	13,13	16,87	12,44
20	1,07	2,09	17,91	22,09	10,45
25	1,15	2,26	22,74	27,26	9,05
30	1,22	2,39	27,61	32,39	7,98
35	1,27	2,49	32,51	37,49	7,12
40	1,31	2,56	37,44	42,56	6,40
45	1,33	2,60	42,40	47,60	5,78
50	1,33	2,61	47,39	52,61	5,23

Резултатите от таблицата означават, че максималната грешка при натрупване на 50% в един от възможните отговори на даден въпрос е 2,61%, т.е. полученият отговор ще е верен между 47,39 и 52,61% от изследваната съвкупност. В практически план това означава, че при 546 822 души непенсионери на възраст между 50-65 г., резултатите са валидни за между 259 122 и 287 700 лица-непенсионери в посочената възраст.

Размерът на извадката за лица, които са в предпенсионна възраст, т.е. между 50-58,5 г. за жените и между 50-63 г. за мъжете е 1800 души. Размерът на извадката от лица, навършили пенсионна възраст (до 65 г. за мъжете и жените), които са придобили право на пенсия за осигурителен стаж и възраст от първия стълб на пенсионната система, но не са подали документи за пенсиониране, т.е. не са потърсили реализиране на пенсионните си права, е 200 души.

Работата на терен се проведе през май 2006 г. Изпълнението и на двете извадки е много добро – 1798 респонденти в първата извадка и 194 – във втората. Следователно, получените резултати от емпиричното социологическо проучване имат висока степен на достоверност и могат да се третираат като представителни.

Анализът на получените резултати обхваща следните области:

- Социално-демографски характеристики на респондентите;
- Икономически профил на респондентите;
- Осигурителен статус и очаквания, свързани с него;
- Оценки на политиките за достъп до пенсионни права и за по-продължителна заетост;
- Нагласи на респондентите по отношение на тяхната икономическа активност.

На тази основа са обобщени изводи и са направени някои препоръки за възможни насоки за усъвършенстване на политиките в областта на пенсионното осигуряване и заетостта на възрастните лица.

2. ОСНОВНИ РЕЗУЛТАТИ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО

2.1. СОЦИАЛНО-ДЕМОГРАФСКИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА РЕСПОНДЕНТИТЕ

Тези характеристики традиционно включват: възраст, пол, етническа принадлежност, местоживеене, образователен ценз, самооценка за материалния статус и структурата на разходите в домакинството и състав на домакинството.

Възрастта на анкетираните лица е предварително определена от Възложителя съобразно целите на изследването. Разпределението на респондентите по възрастови групи в рамките на 50–65 години е следното:

Таблица 2.1-1. Разпределение на респондентите по възрастови групи (%)

Възрастови групи	Лица в предпенсионна възраст	Лица, навършили пенсионна възраст
до 57 г.	82,6	5,7
58-63 г.	17	86,1
над 64 г.	0,4	8,2

Логично е във втората съвкупност да преобладават лица на възраст между 58 и 63 години – те са имали възможности да акумулират вече пенсионни права. Може да се предполага, че лицата на възраст до 57 г. са упражнявали професии от първа категория труд, което им е позволило да натрупат такива права по-рано.

Разпределението на респондентите по *пол* и в двете групи показва, че отклоненията от разпределението на лицата по пол в генералната съвкупност (всички осигурени лица на възраст от 50 до 65 г., които са навършили или не възрастта за пенсиониране) е минимално. Анкетираните лица са избрани на случаен принцип, които показва висока степен на достоверност на извадката и на получените резултати.

Таблица 2.1-2. Разпределение на респондентите по пол (%)

Пол	Лица в предпенсионна възраст	Лица, навършили пенсионна възраст
Мъже – извадка	52,0	23,2
Мъже – генерална съвкупност	51,6	20,3
Жени – извадка	47,7	76,8
Жени – генерална съвкупност	48,4	79,7

Респондентите и в двете изследвани групи са предимно българи, живеещи основно в градове (особено в извадката на навършилите пенсионна възраст лица, което показва, че селските жители не са много склонни да отлагат пенсионирането си). Тези аспекти на социо-демографския профил съответстват на средните характеристики на населението в страната.

Домакинствата на групата лица в предпенсионна възраст се състоят предимно от двама души (в 37% от случаите), от трима (27,5%) или четирима членове (18%),

а делът на едночленните е 6%. Във втората група – на лицата, навършили пенсионна възраст, подредбата е същата, но структурата на разпределението е малко по-различна: от двама души е домакинството на 50% от анкетираните лица, от трима на 21,6%, от четирима на 11% и от един – на 7%. Тези разлики са лесно обясними от гледна точка на (вероятното) отделяне на децата в самостоятелни домакинства, който процес е по-силен при по-възрастните родители от втората съвкупност.

В образователната структура на анкетираните лица и от двете групи преобладават хората със средно образование (общо и специално) – съответно 51,7% в групата лица в предпенсионна възраст и 41,8% при лицата, навършили пенсионна възраст. На следващите две места и в двете групи се подреждат висшестите и лицата с основно образование. Подобно разпределение на респондентите по образователен профил показва, че резултатите от изследването се формират в голяма степен от отговорите на сравнително добре образовани лица.

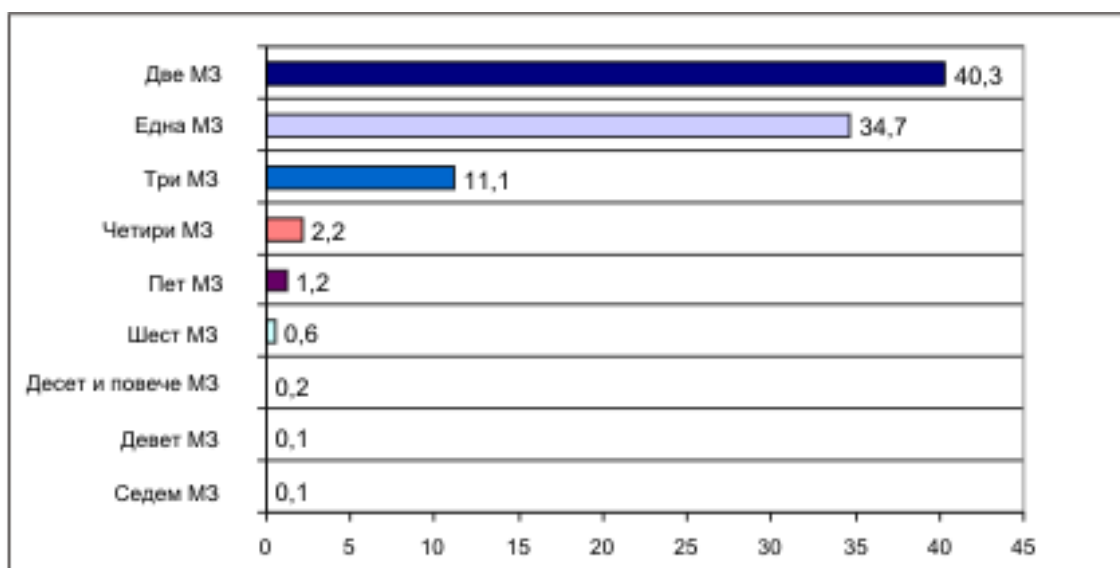
Самооценката за материалния статус на домакинствата на респондентите е много сходна в двете групи – над 93% от отговорите са концентрирани в мненията „средно“ (53% в първата и 56% във втората извадка), „задоволително“ (съответно 20% и 9%) и „по-скоро беден“ (21% и 29%).

Субективната оценка на материалното състояние на респондентите в известна степен се формира въз основа на личния месечен индивидуален доход на анкетираните лица и състава на техните домакинства. И при двете изследвани групи най-често получаваното месечно възнаграждение е в рамките на една или две минимални работни заплати (75-80% от отговорите – вж. Графика 2.1-1). Домакинствата на респондентите се състоят най-често от двама души (от които в 60% от случаите работят и двамата, и в 38% – поне единият – вж. Таблица 2.1-3) или от трима души (от които в 56% от случаите работят двама или и в 25% – трима души). В 99% от едночленните домакинства в основната извадка (на лицата в предпенсионна възраст), този човек работи. Това са факторите, поради които получаваните общи доходи най-често формират субективното усещане за „средно“ или „задоволително“ материално състояние.

Това показва, че резултатите от изследването се формират в голяма степен от отговорите на лица, които не изпитват материални затруднения.

Графика 2.1-1. Месечен личен индивидуален доход

а) Лица в предпенсионна възраст

б) Лица, навършили пенсионна възраст

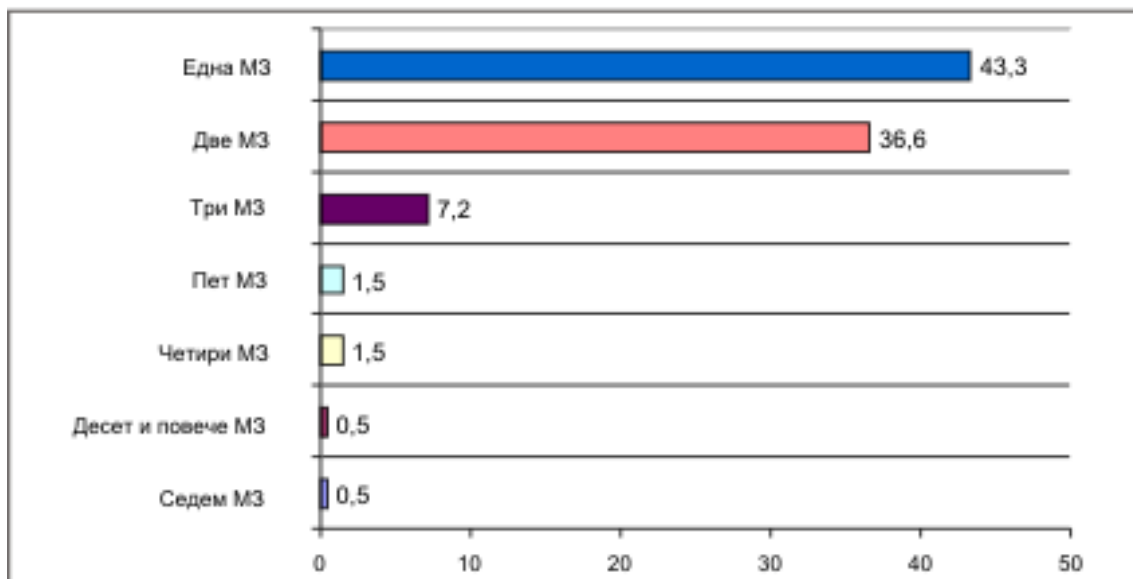

Таблица 2.1-3. Работещи членове на домакинството (%)

	В домакинства на лица в предпенсионна възраст	В домакинства на лица, навършили пенсионна възраст
1 работещ	28	46,2
2 работещи	48,4	36,8
3 работещи	16	12,3
4 работещи	5,8	2,9
друго	1,8	1,8

Доходите на домакинствата на анкетираните лица от двете извадки се формират най-вече от работа по трудов договор – 90,2% за домакинствата на лицата в предпенсионна възраст (основната извадка) и 81% за лицата, навършили пенсионна възраст (допълнителната извадка), като за 59% от първата и за 39% от втората група това са единственият вид доходи. Следващи по значение са доходите от пенсии (предимно за домакинства на лица, навършили пенсионна възраст) и самонаемане или работа в собствено стопанство. Доходите от временна работа, социални помощи и обезщетения, наеми, лихви, заеми и др. формират относително нисък дял от доходите на домакинските бюджети на респондентите.

Разходите през предходния месец, направени в домакинствата и от двете групи, са много сходни. Разходите за храна преобладават – те заемат между 30 и 50% от разходите на домакинствата на около 2/3 респондентите, докато при около 28% от отговорилите лица този разход формира над 51% от общите разходи. Подобно разпределение е показателно за сравнително неблагоприятна структура на домакинските разходи, доминирани от разходи за храна.

Следващите по тежест разходи се формират от режимните – за отопление, вода, електричество. На тях се падат между 10 и 40% от общите разходи. Средствата, отделени за закупуване на лекарства (5-20%), заемат следващото място, което е очаквано за група в подобен възрастов профил, тъй като заболяемостта нараства с увеличение на възрастта. За дрехи и обувки, подпомагане на роднини и познати и за

транспорт, домакинствата отделят по 5-10% от своите разходи.

На тази основа могат да се обобщят следните главни *изводи* за общия социално-демографски профил на респондентите:

- В *образователната структура* на анкетираните лица преобладават хората със средно образование (общо и специално), което е в съответствие и с общата образователна структура на населението в страната. Така резултатите от изследването се формират в голяма степен от отговорите на сравнително добре образовани лица.

- *Домакинствата* на изследваните се състоят предимно от двама души. Субективната самооценка за *материалния статус* на домакинствата е концентрирана предимно в мненията „средно ниво“. Така резултатите от изследването се формират в голяма степен от отговорите на лица, които не изпитват материални затруднения.

- *Доходите* на домакинствата на анкетираните лица се формират най-вече от работа по трудов договор. Преобладават разходите за храна и за издръжка на дома, което съответства на структурата на средностатистическото българско домакинство.

- Преобладаващият социално-демографски *профил* на респондентите от двете изследвани групи може да се синтезира по следния начин:

а) в групата лица в предпенсионна възраст: мъж-българин, на възраст до 57 години, живеещ в града, със средно или по-високо образование, домакинството на когото е от двама души и със „среден“ материален статус, но което все пак харчи доста за храна.

б) в групата на навършилите пенсионна възраст лица: мъж-българин, на възраст между 58 и 63 години, живеещ в града, със средно или по-високо образование, домакинството на когото е от двама души и със „среден“ материален статус, но което все пак харчи доста за храна.

2.2. ИКОНОМИЧЕСКИ ПРОФИЛ НА РЕСПОНДЕНТИТЕ

Тази част на изследването има за задача да изясни основни характеристики на анкетираните лица, свързани с техния профил като икономически субекти. Презумпцията е, че икономическият статус е основен фактор, определящ осигурителния статус на респондентите и със самото това – техните оценки за пенсионната система и за личното им място в нея. Във връзка с това са анализирани и оценени: икономическата активност на лицата от двете извадки; разпределението им по икономически сектори, където работят; техните краткосрочни очаквания по отношение на трудовия им статус и професионалната им мобилност.

Равнището на *икономическа активност* е сравнително високо (вж. Таблица 2.2-1):

Таблица 2.2-1. Структура на респондентите според икономическата активност (%)

Статус	Лица в предпенсионна възраст	Лица, навършили пенсионна възраст
1. Извършва трудова дейност като:		
1.1. нает на трудов или граждански договор	80,2	69,1
1.2. работещ за своя сметка – самонает, работодател, фермер и др.	6,6	2,1
2. Безработен:		
2.1. получава обезщетение за безработица	3,7	2,6
2.1. не получава обезщетение за безработица	6,4	9,8
3. Пенсионер	4,9	5,7

- 86,8% от лицата от първата и 71,2% от втората група извършват някаква трудова дейност.

- В двете групи преобладава наемният труд, като все пак по-голям е дялът на наетите лица в основната извадка (на лицата в предпензионна възраст).

- Безработицата засяга малко повече по-възрастната кохорта от втората група. Там дялът на лицата, които не получават обезщетение, е значителен (всеки десети). Този факт потвърждава обстоятелството, че хората във високите възрасти (пред пенсия) са едни от рисковите на пазара на труда. Независимо от това, сравнително малка част от безработните респонденти (околб1/4 в основната извадка и 1/3 във втората) са заявили, че биха се възползвали от програмите за временна заетост, за да могат да натрупат повече осигурителен стаж.

Допълнително обяснение е необходимо да се даде за:

а) за наличието на пенсионери в контекста на начина за формиране на извадките, който по презумпция изключва наличието на такива лица. Фактът, че има респонденти-пенсионери се дължи на обстоятелството, че списъците за формиране на извадката са по данни към края на 2005 г., а самото изследване се проведе в края на май 2006 г. В този период част от лицата в извадката са станали пенсионери.

б) общата сума на относителните дялове е над сто процента. Причината е, че част от пенсионерите са посочили, че работят – било на граждански договори, било като самонаети и др. лица. Няколко пенсионери са посочили, че са и безработни (вкл. четирима, които получават обезщетения). Очевидно това са прояви на „инерционността“ на предпензионния икономически статус и на едновременното присъствие в различни системи на социалната защита, което по принцип не се позволява от закона.

Допълнителният анализ показва, че икономическата активност на хората от града е по-висока в сравнение с тази на лицата, живеещи на село: близо 20% от тези лица в основната извадка не извършват трудова дейност, която да им носи доходи, докато при градските респонденти този дял е почти двойно по-нисък. Това означава, че за лицата, живеещи на село, възможностите за извършване на платена трудова дейност, респ. за натрупване на осигурителни права, са относително по-неблагоприятни.

Като главни причини, за да не работят в момента, лицата от предпензионна възраст посочват: а) невъзможността да си намерят работа (6,7%) или б) проблеми със здравето (2,1%). Много малка част от тях заявяват, че не търсят работа (1,7%). При хората, навършили пенсионна възраст (втората извадка), по-голям е дялът на лицата, които не могат да си намерят работа поради здравни проблеми (3,6%) и на тези, които изобщо не търсят работа (4,6%). Изводът е, че хората, които изпълняват изискванията за получаване на пенсия са малко по-инертни на трудовия пазар, но имат и по-сериозни здравни проблеми, което от гледна точка на възрастта изглежда обяснимо.

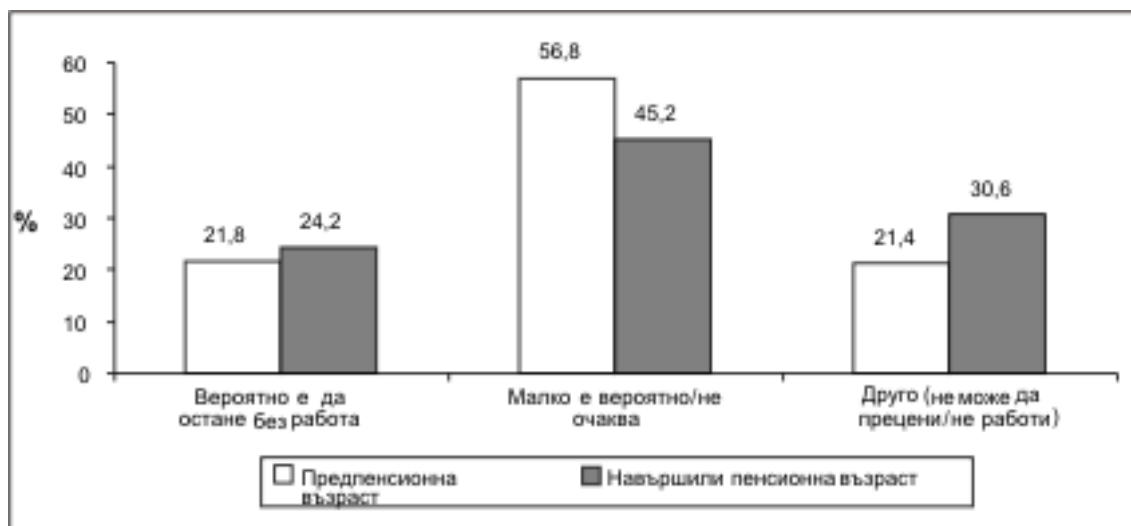
Сравнително високата степен на икономическа активност и в двете групи е добра предпоставка за акумулирането на осигурителни права и за достъп до пенсионната система (особено за хората в предпензионна възраст). Допълнителна светлина в това отношение дават изразените от респондентите очаквания за краткосрочните перспективи пред тяхната трудова заетост (вж. Графика 2.2-1).

При лицата в предпензионна възраст преобладава оптимизмът за запазване на работа (почти 57%). Категоричен песимизъм изразяват около 1/5 от лицата, а друга 1/5 се затрудняват да преценят. В частния сектор песимизмът е малко по-силно изразен (23% от работещите в него очакват за загубят работата си) в сравнение с държавния (около 18%).

При лицата, навършили пенсионна възраст, песимизмът е по-силно изразен, което съответства на по-рисковите позиции на пазара на труда, които има тази възрастова група.

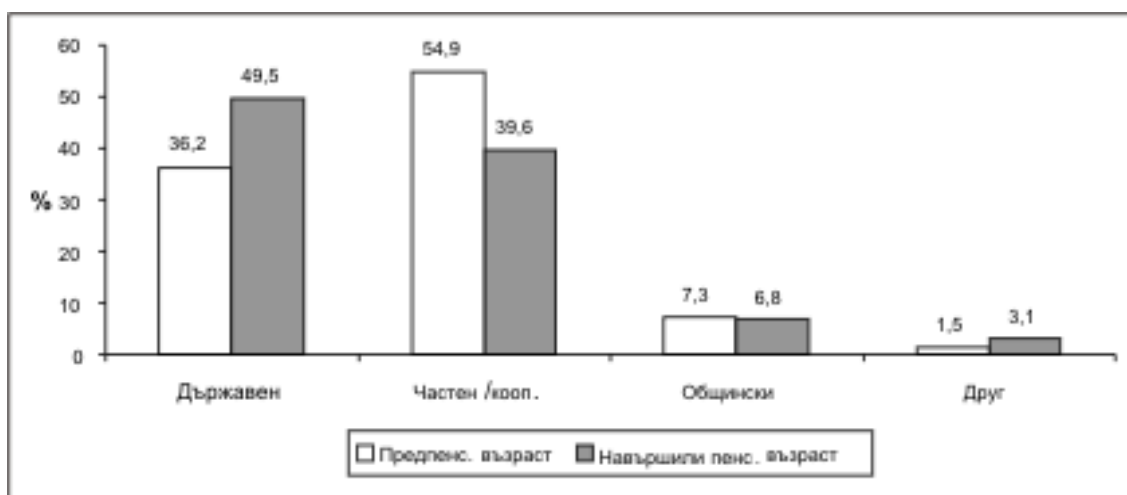
На тази основа може да се заключи, че като цяло перспективите за акумулиране на необходимия осигурителен стаж в изследваните съвкупности са по-скоро положителни – очакванията са, че възможностите за заетост ще позволят на по-голяма част от осигуряваните в момента лица да продължат да натрупват предпоставки за достъп до пенсионни права.

Графика 2.2-1. Очаквания за оставане без работа през следващите 12 месеца

Основните сектори на икономиката, в които работят изследваните лица в предпенсионна възраст, са (вж. Графика 2.2-2): частен и кооперативен (55%), държавен (36%) и общински (7%), което като цяло съответства на структурата на заетостта средно за страната. Около 1/7 от респондентите, работещи във водещия частен сектор, го правят за „своя сметка”, а останалите са работници на договор.

Графика 2.2-2. Структура на заетостта по сектори на икономиката

По-различна е картината за лицата от втората извадка, които са навършили пенсионна възраст – половината от тях работят в държавния сектор, а други 40% – в частния и кооперативния (вж. Графика 2.2-1). Обяснението за тези разлики може да се потърси до известна степен във влиянието на възрастовата компонента – по-възрастните лица от втората група в по-голяма степен са свързани с „традиционния” и

преобладаващ държавен сектор. Докато хората в предпензионна възраст (по една или друга причина) са принудени да разчитат на своята предприемчивост или на възможностите за заетост, които им предоставят частни работодатели. Може следователно да се предположи, че работодателите от държавния сектор са по-склонни да наемат по-възрастни работници. Един подобен извод би могъл да се има предвид в провеждането на политиките за заетост на по-възрастната работна сила.

Икономическият профил на изследваните две съвкупности се допълва от данни за *позицията, която лицето заема или е заемало във фирмата и неговата мобилност от гледна точка на местоработата.*

Преобладаваща част (почти 2/3) от анкетираните лица в предпензионна възраст в момента са/или са били работници: 48,4% – квалифицирани работници и 16% – нискоквалифицирани работници. Следват административните служители (17%) и ръководните кадри (около 14%). Подобна е структурата и на лицата, навършили пенсионна възраст, но при тях дялът на ръководителите е по-нисък (11%) за сметка на административните служители (20%). Тези разлики показват, че администрацията е относително по-склонна да „задържа“ по-възрастни служители в сравнение например с длъжностите, предназначени за ръководители.

Основните причини за промяна в тези позиции след 2000 г. и за двете групи са свързани със: съкращения на работните места, фалити и преместване на по-добре платена работа. Изводът е, че процесите на реструктуриране и жизненият цикъл на съответната фирма са водещи фактори за мобилността на работната сила в изследваните съвкупности. Все пак трябва да се подчертае, че преобладаваща част от респондентите (над 80%) не е променяла своя професионален или длъжностен статус през последните 6 години. Подобна е динамиката по отношение смяната на местоработата – едва всеки шести от двете групи е сменил фирмата, в която работи. *Изводът* е, че лицата в тези възрастови граници не са склонни (или не са способни) да променят както своята месторабота, така и професионално-длъжностните си позиции.

На тази основа могат да се обобщят следните главни *изводи* за общия икономически профил на респондентите:

- Високо равнище на икономическа активност, при което преобладава дялът на наемните работници в частния сектор;
- Безработицата засяга малко повече хората, навършили пенсионна възраст в сравнение с групата лица в предпензионна възраст;
- Икономическата активност на хората от града е по-висока в сравнение с тази на лицата, живеещи на село. За лицата, живеещи на село, възможностите за извършване на платена трудова дейност, респ. за натрупване на осигурителни права са относително по-неблагоприятни;
- Сравнително високата степен на икономическа активност е добра предпоставка за акумулирането на осигурителни права и за достъп до пенсионната система;
- Преобладаваща част от анкетираните лица в момента са/или са били работници (квалифицирани работници или нискоквалифицирани). Следват административните служители и ръководните кадри, което като цяло отразява общата структура на работната сила;
- Лицата над 50-годишна възраст не са много склонни (или не са способни) да променят както своята месторабота, така и професионално-длъжностните си позиции.
- Преобладаващият икономически *профил* на респондентите от двете изследвани групи може да се синтезира по следния начин:
 - а) типичният представител на групата респонденти в предпензионна възраст е лице, което: извършва трудова дейност по договор в частния сектор като квалифи-

циран работник, оптимист е за запазване на работата си в следващите 12 месеца и не е сменял местоработата си през последните шест години.

б) типичният представител на втората група респонденти, които са навършили пенсионна възраст, е лице, което: извършва трудова дейност по договор в държавния сектор като квалифициран работник, оптимист е за запазване на работата си в следващите 12 месеца и не е сменял местоработата си през последните шест години.

2.3. ОСИГУРИТЕЛЕН СТАЖ И ОЧАКВАНИЯ, СВЪРЗАНИ С НЕГО

Осигурителният стаж на респондентите и очакванията, свързани с него, са анализирани въз основа на следните групи въпроси:

- осигурителен стаж на респондентите и вероятност за изпълнение на условията за достъп до пенсия за осигурителен стаж и възраст;
- наличие на периоди без осигуряване и причини за съществуването им;
- очаквания на респондентите за достигане на необходимия стаж за достъп до пенсия за осигурителен стаж и възраст по чл. 68 ал. 1–3 от КСО и основни причини за неизпълнение на това условие;
- причини за отлагане на пенсионирането, въпреки че са постигнати изискванията от закона условия (необходимите точки).

Осигурителен стаж на респондентите и вероятност за изпълнение на условията за достъп до пенсия за осигурителен стаж и възраст

Анализът на структурата на изследваната съвкупност от лица според вида на осигурителния стаж, натрупан до момента и неговата продължителност (вж. Таблица 2.3-1), показва следното:

Първо, две трети от лицата имат стаж над 25 години, а почти една трета – над 30 години. Като се има предвид, че средната възраст на респондентите в предпенсионна възраст е приблизително 55 навършени години, този факт показва относително добро общо равнище на осигурителния статус.

Таблица 2.3-1. Относителни дялове на лицата според продължителността и вида на осигурителния им стаж при средна възраст 55 навършени години

Вид стаж	Относителен дял в %
III категория, в т.ч.	82,78
<i>До 15 години</i>	2,5
<i>15-20 години</i>	3,3
<i>20-25 години</i>	11,5
<i>25-30 години</i>	30,4
<i>30-35 години</i>	31,0
<i>35-40 години</i>	17,8
<i>Над 40 години</i>	3,5
I категория	2,16
II категория	10,92
Майчинство	1,88
Военна служба	2,25

Второ, средният осигурителен стаж на респондентите, натрупан при условията на III категория труд (в т.ч. военната служба и отпуските за бременност и раждане и за гледане на малко дете) е 31 г. и 11 месеца. Съпоставката със средния осигурителен стаж на пенсионерите с новоотпуснати пенсии за ОСВ (вж. Таблица 2.3-2) показва, че при средна възраст 6 години преди пенсия, лицата в предпенсионна възраст имат 3 години и 10 месеца по-нисък стаж. Като се има предвид стабилизацията на пазара на труда и очакваното повишение на заетостта през следващите години, може да се предположи, че бъдещите пенсионери ще имат по-дълъг стаж към момента на отпускане на пенсията.

Таблица 2.3-2. Среден осигурителен стаж на изследваната съвкупност от възрастни лица и среден осигурителен стаж на лицата с новоотпуснати пенсии за осигурителен стаж и възраст през 2005 г.

	Лица 5 години преди пенсионна възраст		Пенсионери с новоотпуснати пенсии за ОСВ	
	III категория- общо	Смесен *	III категория	Смесен
Общо	31 г. 11 м.	47 г. 1 м.	35 г. 9 м.	41 г. 6 м.
Мъже	32 г. 7 м.	-	38 г. 3 м.	43 г. 4 м.
Жени	30 г.	-	35 г.	37 г. 2 м.

* Смесеният стаж на респондентите надвишава значително действителния стаж на пенсионерите, тъй като анкетираните лица вероятно са посочвали стаж от I и II категория, за който нямат документи.

Източник на данните за пенсионерите за осигурителен стаж и възраст (ОСВ) е НОИ.

Трето, при жените натрупаният среден осигурителен стаж е относително по-малък, като тази тенденция е закономерна и е сходна с наличните обективни данни. Разликата със средния стаж на мъжете е 2 години и 7 месеца, а разликата със стажа на жените при новоотпуснатите пенсии през 2005 г. е 5 години.

Разпределението на вероятностите респондентите да достигнат необходимия брой точки към момента на навършване на пенсионна възраст са оценени по следната скала (вж. Таблица 2.3-3):

Таблица 2.3-3. Вероятност за изпълнение на изискванията за пенсиониране при условията на трета категория труд по пол и възраст (%)

	Сигурно	Голяма вероятност	Малка вероятност	Няма вероятност
Общо	34,6	20,5	27,3	17,5
Мъже	36,6	20,7	27,6	15,1
Жени	32,6	20,5	27,3	20,2
Вероятности за лицата до 57 години	28,1	23,6	31,2	17,2
Вероятности за лицата на възраст между 58 и 60 години	65,9	6,2	9,2	18,7

- Сигурно изпълнение на изискванията, дори лицето да не се осигурява повече до навършване на пенсионна възраст;
- Голяма вероятност – изискванията ще са изпълнени ако лицето се осигурява поне през половината от оставащите години до навършване на пенсионна възраст;
- Малка вероятност – необходимо е осигуряване през целия оставащ период;
- Няма вероятност – лицето няма да събере необходимите точки, дори да се осигурява през всички оставащи години.

Повече от половината лица със сигурност или с голяма вероятност ще изпълнят изискванията за пенсиониране (общо 55,1% от изследваните лица в предпенсионна възраст). В другия полюс са 17,5% от лица, които няма да изпълнят условията и ще се пенсионират на по-късна възраст в съответствие със законовите изисквания. Тази група следва да бъде обект на целенасочена политика. Общата съвкупност от лица, отговарящи на този процент, представлява около 95 хил. души, което е ориентир за възможния обхват на мерките, в т.ч. активни програми като “Помощ за пенсиониране”, алтернативни обезщетения и помощи и др.

Жените са в относително по-неравностойна позиция. При тях групата, която няма вероятност да събере необходимите точки, е над 20%.

Разпределението на отговорите по възрастови групи не показва наличието на категории в особен риск. При лицата, които са по-близко до възрастта за пенсиониране, процентът на „сигурните“ пенсионери е по-голям в сравнение с лицата на възраст до 57 години. В същото време процентите на респондентите, които няма вероятност да постигнат необходимия брой точки в двете възрастови групи, имат сходни стойности.

Допълнителни изчисления показват, че общо 8,1% от изследваните лица в предпенсионна възраст вече са събрали необходимите точки за придобиване на пенсия. Това означава, че ако се въведе т. нар. “чиста точкова система” право на пенсия веднага ще добият около 44 хил. души. Допълнителният разход за пенсии ще бъде близо 80 млн. лева за първата година, с последващо нарастване на тази сума.

Сред лицата, които са навършили възрастта за пенсиониране, 50,5% нямат необходимите точки, а 49% имат – тази група включва и попадналите в извадката пенсионери с инвалидни и наследствени пенсии. Почти 5% не знаят дали са събрали необходимите точки. Съществуването на такава група показва, че все още има нужда от информационна кампания за условията на пенсиониране и тя трябва да има регулярен характер.

Наличие на периоди без осигуряване и причини за съществуването им

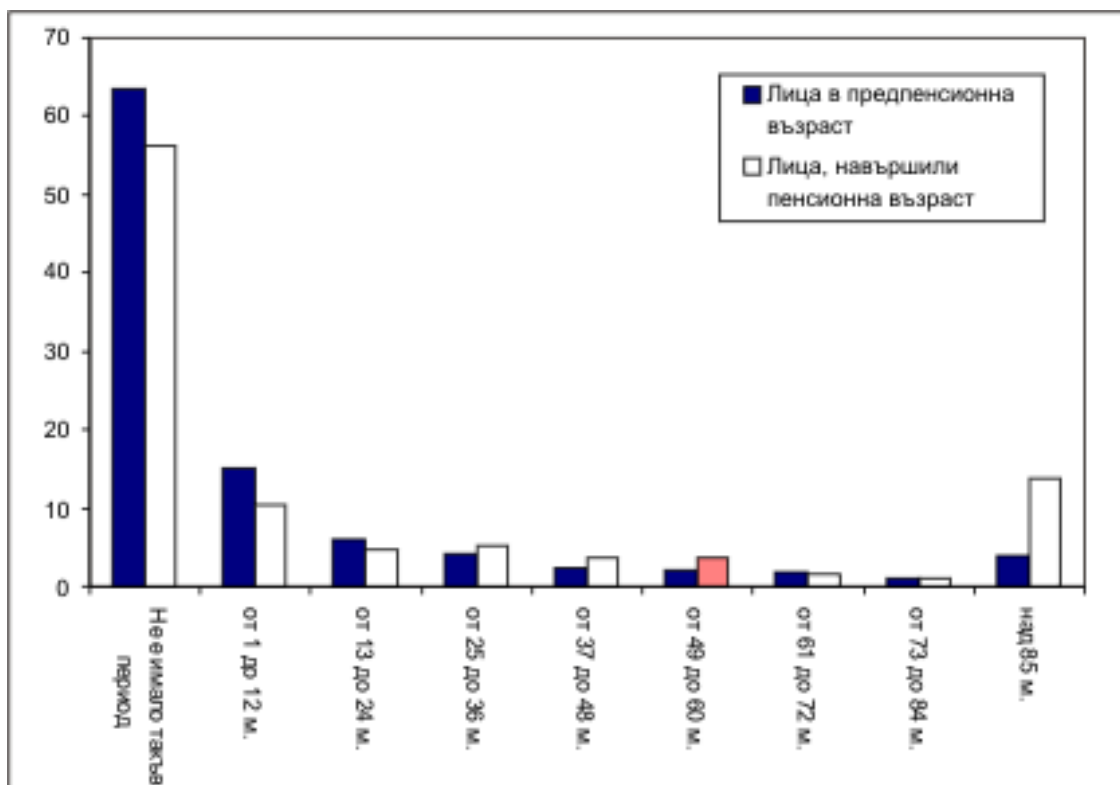
Анализът на данните за периодите, през които респондентите в предпенсионна възраст не са били осигурявани (Графика 2.3-1) показва следното: първо, делът на лицата, при които са били осигурявани през целия си досегашен период на трудова активност (т.е. не е имало прекъсвания на осигурителния им стаж), е най-висок и второ, делът на лицата, при които не са изплащани осигурителни вноски, намалява с увеличение на продължителността на периода на незаемост. Изключение в тази тенденция са лицата, навършили пенсионна възраст, които не са били осигурявани над 84 месеца.

Следователно през последните 15 години хората от възрастовата група между 50 и 65 години са били относително по-слабо уязвими от сътресенията на пазара на труда. Почти 2/3 от тях явно са били „пощадени” от структурните проблеми на прехода към нов тип икономически отношения.

Най-често посочваните периоди без осигуряване от мъжете и жените в предпенсионна възраст са с продължителност между 1 и 12 месеца, илюстриращо краткосрочността на прекъсванията на участието на пазара на труда. Местоживеенето се оказва фактор със значение за всички групи, формирани според периодите на нео-

сигуряване – на лицата, живеещи в селата, по-често не са били изплащани осигуровки в сравнение с респондентите от градовете. Анкетираните лица, при които разходите за храна формират до 29% от бюджета на домакинството, относително най-рядко са преживявали периоди, през които не са били изплащани задълженията към осигурителната система.

Графика 2.3-1. Периоди, в които не са изплащани осигуровки за респондентите (дял на съответната група)

Прегледът на разпределението на респондентите според вероятността за изпълнение на изискванията за пенсиониране при условията за III категория труд показва, че най-голям дял лица, които не могат да изпълнят тези условия, са били над 85 месеца без осигуряване. В групите, които ще изпълнят изискванията за пенсиониране (с различна вероятност), най-масовите периоди без осигуряване са в рамките от 1 до 12 месеца.

Най-уязвимата група сред лицата в предпенсионна възраст са безработните без право на обезщетение – само 22,6% от тях не са имали периоди без осигуряване, а 20% са имали такива с продължителност над 85 месеца. Следователно прекъсването на трудовата заетост е силен фактор за оформянето на рискови групи както на пазара на труда (демотивация, обезкуражаване и др.), така и в пенсионната система (ограничаване на достъпа до пенсия за ОСВ).

Наетите лица по трудов и граждански договор имат най-голяма сигурност от гледна точка на наличие на осигурителни плащания, които да им гарантират достъп до пенсионната система.

За разлика от лицата в предпенсионна възраст, където делът на периодите без осигуряване намалява с увеличаване на тяхната продължителност, при респондентите, навършили пенсионна възраст, най-големите натрупвания се получават в периодите с продължителност на неосигуряването над 85 месеца. Общият профил на

лицата, попадащи в тази група, е мъж/жена над 58 години, живеещи на село, с лошо/задоволително материално положение, безработни. Тези характеристики в голяма степен са причината тези лица да не могат да изпълнят условията за достъп до осигурителната система поради недостатъчен осигурителен стаж (който заедно с навършените години да им даде право на пенсия).

Следователно *най-рисковите групи*, от гледна точка изпълнението на изискванията за осигурителен стаж, са лица над 58 г., живеещи на село, безработни, за които няма вероятност да получат достъп до пенсионната система, дори и да работят пред цялото време от сега до навършването на необходимите години за пенсия.

Най-честите причини за наличие на различни по продължителност периоди без осигуряване са безработицата и работата без осигуровки, т.е. неформалната заетост (вж. Таблица 2.3-4). „Доброволното” отсъствие от пазара на труда се дължи основно на полагане на грижи за член на семейството. Жени до 57-годишна възраст, живеещи в градовете, най-често са засегнати от този фактор.

Таблица 2.3-4. Причини за неосигуряването на респондентите, посочили, че в трудовата им кариера има такъв период (%)

Период	Лица в предпенсионна възраст			Лица, навършили пенсионна възраст		
	Безработица	Работа без осигуровки	„Доброволна” безработица	Безработица	Работа без осигуровки	„Доброволна” безработица
от 1 до 12 м.	6,7	3,1	0,8	5,2	1,5	1
от 13 до 24 м.	2,9	2,9	0,4	4,6	4,1	0,5
от 25 до 36 м.	1,9	1,9	0,4	1,5	0,5	1
от 37 до 48 м.	1,2	1,2	0,3	1	2,1	0,5
от 49 до 60 м.	0,9	0,6	0,2	2,1		
от 61 до 72 м.	0,6	0,6	0,2	0,5	1	0,5
от 73 до 84 м.	0,6	0,4			1	
над 85 м.	1,3	1,3	0,3	6,2	3,6	2,1
Общо	16,1	12	2,6	21,1	13,8	5,6

Разпределението на респондентите в предпенсионна възраст според периодите без осигуряване поради безработица и работа без осигуровки не се влияе съществено от социално-икономическите им характеристики.

Направеният анализ на връзката между причините за неосигуряване и разпределението на респондентите по категории, свързани с вероятността да натрупат необходимите точки за реализация на пенсионните им права в законовите срокове, показва, че при над 31% от лицата, които няма да изпълнят изискванията, причината е безработица, а при 44% – работа без осигуровки (в рамките на групата, която „няма вероятност да достигне необходимия брой точки” до настъпването на годините за получаване на пенсия).

Очевидно честите промени на статуса на респондентите в състава на работната сила е съществена причина за ограничаване на достъпа до пенсионната система. Неблагоприятното положение на трудовия пазар през последното десетилетие на ХХ в., характеризиращо се с високи равнища на безработица, намаляващ коефициент на заетост и т.н., вероятно е повлияло негативно трудовата реализация на част от анкетираните лица. От друга страна обаче, неформалното присъствие на пазара на труда, дори и да изглежда привлекателно, тъй като увеличава личния текущ раз-

полагам доход, води до затруднен, дори невъзможен достъп до пенсионната система, тъй като в периодите на неформална заетост не се акумулират пенсионни права. В този случай е препоръчително мерките за разширяване на обхвата на пенсионно-осигурителната система да продължат да се прилагат интензивно – регистрацията на трудовите договори и минималният осигурителен доход по икономически дейности. Последното води до намаляване на дела на сивата икономика и повишаване на осигурителния доход, гарантиращо финансовата стабилност на пенсионния модел и имащо благоприятни последици за осигурените лица.

Очаквания на респондентите за достигане на необходимия стаж за достъп до пенсия за осигурителен стаж и възраст и основни причини за неизпълнение на това условие

Анкетираните лица в предпенсионна възраст, които смятат, че изпълнението на изискванията за получаване на права (по чл. 68 ал. 1–3 от КСО) от пенсионната система не би било проблем за тях, са 68,5%. Подобна увереност е мотивирана и от несъществуващата или малката вероятност за загуба на работата (според субективните преценки на респондентите) – при над 67% от лицата, формиращи тази група. Обратно, при лицата, които смятат, че няма да натрупат необходимия стаж, вероятността за загуба на работата е по-голяма – това е и основният фактор за изразявания песимизъм.

Формирането на мненията за възможността за натрупване или не на достатъчно осигурителен стаж за получаване на пенсия за осигурителен стаж и възраст е повлияно от определени характеристики на респондентите, а именно:

- жените са в по-голяма степен несигурни, отколкото мъжете;
- с повишаване на възрастта и при двата пола сигурността за натрупване на необходимия стаж се увеличава. Вероятно по-късият период, за който те формират своите очаквания, е основание за тяхната по-голяма убеденост;
- местоживеенето също дава отражение при разпределението на очакванията на респондентите. Изследването показва по-ниските дялове на отговорите „да” и „вече съм го натрупал” в селата в сравнение с градовете. Очевидно по-неблагоприятната ситуация на пазара на труда в селата, по-слабата гъвкавост на участниците на тези пазари, по-ниската сигурност за запазване на работата са все фактори, които влияят върху формирането на подобни нагласи в респондентите, живеещи в селата.

Според респондентите в предпенсионна възраст най-съществената причина те да не могат да натрупат осигурителния стаж, необходим за пенсиониране, се съдържа в един от параметрите на пенсионната система – високата възраст за пенсиониране. Това опасение се споделя в най-голяма степен от жени на възраст до 57 години, живеещи на село и неизвършващи трудова дейност, от която получават доход. Полът е относително силен детерминант на отговорите на респондентите и в двете групи, тъй като увеличението във възрастта за пенсиониране на жените (с 5 години, от 55 на 60 години с преходен период от 10 години) е по-голямо в сравнение с мъжете (с 3 години, от 60 на 63 години с преходен период от 6 години).

Следващите по важност фактори са свързани с минало или очаквано неблагоприятно положение на анкетираните лица на пазара на труда – безработица и нерегламентирана заетост. Рискът от загуба на работата в периода до пенсиониране е по-голям за жените, лицата в най-ниската възрастова група, хората, живеещи в селата и тези, работещи като наети на трудов и граждански договор. Продължителната безработица в минали периоди и нагласите на работодателите да наемат нелегално лица са важни причини за недостигане до необходимия стаж за респонденти, които живеят на село, са в категорията от респонденти с малка или никаква вероятност за изпълнение на условията за пенсиониране и в момента не упражняват икономичес-

ка дейност, от която да получават доходи.

Респондентите, навършили пенсионна възраст, не са особено склонни да анализират в дълбочина причините, поради които те няма да натрупат необходимия за пенсиониране стаж. Все пак, според жените, най-важна причина си остава миналото положение на анкетираните лица в състава на работната сила (безработни).

Таблица 2.3-5. Причини за неизпълнение на необходимия осигурителен стаж за пенсиониране (в % спрямо респондентите, които смятат, че няма да натрупат необходимия стаж)

Причини	Лица в пред-пенсионна възраст	Лица, навършили пенсионна възраст
Продължителната безработица в предходните години от моя трудов живот	28,3	23,4
Мога да загубя работата си в оставащия период до пенсионирането ми	38,6	5,3
Високата възраст за пенсиониране	52,7	20,2
Работодателите предпочитат да наемат нелегално (без осигуровки) работници	27,5	9,6
Предпочитам да работя нелегално, за да не плащам осигуровки и данъци	1,1	
Самостоятелно зает/а съм (работя в семейна фирма) и не желая да си давам парите за осигуровки	1,5	
Имам здравни проблеми (но не съм инвалидизиран) и не мога постоянно да работя	11,9	6,4
Имам семейни задължения – трябва да се грижа за свои близки и не мога да работя	3,4	2,1

Причини за отлагане на пенсионирането при наличие на необходимите точки

Настоящите нагласи на респондентите относно отлагане на пенсионирането и продължаване на престоя на пазара на труда е предмет на специално внимание в емпиричното социологическо изследване, тъй като този въпрос е пряко свързан с постигането на целите на Лисабонската стратегия. Мнението на анкетираните лица, които имат необходимите „точки“, за факторите, които ги задържат на трудовия пазар, е проучено чрез отделен въпрос.

Почти 86% от респондентите в предпенсионна възраст нямат необходимия брой точки за пенсиониране към момента на изследването, което означава, че те ще трупат точки като работят и/или с нарастването на възрастта им. Сред лицата, навършили пенсионна възраст, делът на респондентите с недостатъчен брой точки е 51,5%. Тези лица, заедно с лицата, които не могат да отговорят на въпроса, не са включени при разпределенията, представени в Таблица 2.3-6. Целта на този подход е да се очертае по-ясно влиянието на посочените хипотези.

Мотивите, поради които анкетираните лица не са се пенсионирали, са разделени в следните групи (вж. Таблица 2.3-6): а) икономически – свързан със намаляването на доходите; б) трудов – желание за продължаване на трудовата заетост; и в) личностен – професионална реализация, удовлетвореност. Групирането на отговорите е насочено към агрегиране на резултатите и елиминиране на влиянието на греш-

ки в по-малките натрупвания. Желанието за продължаване на трудовата активност след навършване на възрастта за пенсиониране е най-силната движеща сила според отговорилите лица *и в двете изследвани групи*. Този ясно заявен мотив може да се използва при разработване и реализация на политики за продължаване на престоя на пазара на труда, които следва да получат съществено внимание с оглед на застаряването на населението, променящата се структура на населението (намаление на дела на икономически активните лица), увеличаване на продължителността на живота и т.н. Все повече усилия трябва да се насочват към премахване на бариерите за участие на пазара на труда по отношение на възрастните хора. Ако те останат по-дълго заети, резултатът може да е троен¹: 1) ръст на работната сила и неутрализиране на отрицателните последици от застаряването на населението върху икономическия растеж; 2) подобряване на публичните финанси чрез намаляване на публичните разходи, свързани с ранно пенсиониране и повишаване на данъчните приходи; 3) работодателите по-рядко ще наемат нови служители.

Таблица 2.3-6. Мотиви за оставане на работа след достигане на необходимия брой точки (%)

	Лица в пред-пенсионна възраст	Лица, навършили пенсионна възраст
Имам още сили и желание да работя	51,6	34,4
Така се чувствам по-удовлетворен в личен план	31,9	25,6
Искам да продължа своята професионална кариера	18,6	17,8
Ако се пенсионирам, доходите ми ще намалеят значително, което не е приемливо за мен сега	56,9	28,9
Притежавам висока квалификация и трудовата ми заетост не е застрашена в близка перспектива	17,0	15,6
Работодателят ме цени	24,5	20,0
Съгласен съм да работя, докато ме държат на работа	34,6	20,0
Предпочитам да работя каквото и да е, но да не стоя без работа въпреки	14,4	6,7
Имам да изплащам заем	3,2	0
Трябва да издържам свои близки (деца, внуци, роднини...)	20,7	5,6
Ако работя по-дълго, ще получавам по-голяма пенсия	21,8	7,8
Мотиви (обобщение):		
Икономически	102,6	42,3
Трудов	117,6	76,7
Личностен	75	63,4

Втори по значение мотив за продължаване на трудовия живот на респондентите в предпензионна възраст е икономическият – намаляване на доходите в случай на пенсиониране. Коефициентът на заместване на дохода (изчислен като дял на пенсията към средния осигурителен доход) за 2005 г. е 41,8%² и е по-нисък в сравнение с повечето страни от Организацията за икономически сътрудничество и развитие³. Намаляването на доходите след излизане в пенсия ще повлияе негативно върху структурата на бюджетите на домакинствата на респондентите, а те не са склонни да понесат „загуба на благосъстояние”. Друга причина е вероятността за получаване на пенсия в по-висок размер при наличие на по-дълъг осигурителен стаж. Тази т.нар. „актюерска справедливост” е заложена в самата формула за изчисляване на пенсията, отчитаща напълно приноса към системата.

Личната реализация и удовлетвореност от работата е вторият основен мотив за продължаване на трудовата активност на респондентите, навършили пенсионна възраст, като за тях този мотив е по-убедителна причина от намаляването на доходите. Признанието за професионалните качества, усещането за съпричастност към дейността на дадена организация, високата квалификация се явяват силни стимули за анкетираните лица.

Въз основа на направения в тази част на изследването анализ могат да се обобщят следните основни *изводи*:

1. Респондентите имат относително добро общо равнище на осигурителния статус към момента на изследването. Като се има предвид стабилизацията на пазара на труда и очакваното повишение на заетостта през следващите години, може да се предположи, че бъдещите пенсионери ще имат по-дълъг стаж в момента на отпускане на пенсията.

2. Над половината лица със сигурност или с голяма вероятност ще изпълнят изискванията за пенсиониране. Групата в най-критично положение от гледна точка придобиване на осигурителни права, особено жените, следва да бъде обект на целенасочена политика. Техният дял приблизително очертава възможния обхват на мерките, в т.ч. активни програми като “Помощ за пенсиониране”, алтернативни обезщетения и помощи и др.

3. По-голямата част от респондентите са с непрекъснат осигурителен стаж, което е предпоставка за достъп до плащания от пенсионната система. Делът на лицата, при които не са изплащани осигурителни вноски, намалява с увеличение на продължителността на периода в който лицата са били извън осигурителната система.

4. Най-честите причини за наличие на различни по продължителност периоди без осигуряване са безработицата и работата без осигуровки. Може да се очаква, че влиянието на тези причини ще намалява предвид стабилизиращия се пазар на труда и прилаганите мерки за разширяване на обхвата на пенсионната система и намаляване дела на неформалната заетост.

5. Наличието на относително високи дялове на респонденти, които започват отговори с „Не знам”, „Не мога да преценя” и т.н. показва необходимостта от информационна кампания за условията на пенсиониране, която трябва да има регулярен характер.

6. Най-съществените причини, които могат да възпрепятстват достъпа на респондентите до пенсионната система, са високата възраст за пенсиониране (особено при жените), миналите или очакваните периоди на безработица и „принудителната” нерегламентирана заетост. С оглед смекчаване на натиска от страна на пенсионната

¹ OECD, Live Longer, Work Longer, Ageing and Employment Policies, 2005, с. 24.

² Статистически годишник „Пенсии” 2005 г., Национален осигурителен институт, 2006 г., с. 157.

³ OECD, Pensions at a Glance, Public Policies across OECD Countries, 2005.

система върху тази група лица, трябва да се реализират мерки за: повишаване на тяхната заетост, създаване и разширяване на гъвкави форми на заетост и пенсиониране.

7. Желанието за продължаване на трудовата дейност след изпълнение на изискванията за достъп до пенсионната система е най-силният мотив според респондентите. Подобна нагласа може и трябва да се използва при разработване и реализация на политики, насочени към по-дълъг трудов живот, ограничаване на схемите за рано пенсиониране, създаване на възможности за гъвкава заетост на лицата след пенсионна възраст.

2.4. ОЦЕНКИ НА ПОЛИТИКИТЕ ЗА ДОСТЪП ДО ПЕНСИОННИ ПРАВА И ЗА ПО-ПРОДЪЛЖИТЕЛНА ЗАЕТОСТ

След проведената от началото на 2000 г. пенсионна реформа в общественото пространство съществуват различни виждания и оценки за условията на пенсиониране. Тези виждания покриват целия спектър от възможни политически решения – от силно облекчаване на изискванията за достъп до пенсия (евентуално връщане на условията от отменения Закон за пенсиите) до радикализация на реформата и пълно премахване на солидарната пенсионна система. Широко място намират идеите за по-гъвкави режими на съчетаване на ранното пенсиониране с възможностите за по-продължителен трудов живот. На общия фон на тези предложения, съдържащи се в платформите на политическите партии, в различни документи и послания на синдикатите, работодателите, пенсионерски и други организации, се формира и определен стереотип на поведение сред голяма част от населението в предпенсионна възраст. Това поведение понякога включва търсене на нерегламентирани способности до достъп до пенсионни права, изразяващи се най-често в “доказване” на трайна нетрудоспособност поради общо заболяване или пък в представяне на документи с невярно съдържание. Богатият спектър от политически решения и поведенчески нагласи за достъп до пенсионни права и/или продължаваща заетост условно може да се раздели в четири групи мерки:

- нормативни промени към по-облекчен режим за пенсиониране;
- въвеждане на гъвкави форми за пенсиониране, в това число и възможност за закупуване на пенсионни права (осигурителен стаж);
- създаване на възможност за по-продължителна заетост и оставане на работа след придобиване право на пенсия;
- прибегване до нерегламентирани средства за достъп до пенсия.

В този раздел се анализират оценките на респондентите по така изброените политики и поведенчески настроения, като целта е да се разкрият факторите и причините, формиращи тези оценки и поведение, и на тази основа да се изведат определени препоръки.

Оценки на възможните нормативни политики за достъп до пенсия

Независимо от факта, че само 17,5% от населението в предпенсионна възраст няма никакви шансове да се пенсионира на “стандартната” пенсионна възраст (63 години за мъжете и 60 години за жените), анкетираните лица подкрепят най-лесното и изгодно за тях решение – нормативни промени в посока към по-либерален достъп до пенсия (вж. Таблица 2.4-1).

Таблица 2.4-1. Поддръжка на нормативни решения в посока към по-лесен достъп до пенсионни права (%)

	Намаление на възрастта за излизане в пенсия		Намаление на точките при запазване на пенсионната възраст	
	Лица в предпенсионна възраст	Лица, навършили пенсионна възраст	Лица в предпенсионна възраст	Лица, навършили пенсионна възраст
Напълно подкрепям	74,4	60,8	47,2	54,6
Подкрепям с резерви	12,1	16,5	29,0	22,7
Не подкрепям	7,2	14,5	14,4	9,3
Не мога да преценя	6,3	8,2	9,4	13,4

Намалението на пенсионната възраст се поддържа достатъчно силно и от двете групи – от хората в предпенсионна възраст (74,4%) и от навършилите пенсионната възраст (60,8%). Жените са по-категорични в подкрепата на политиката за намаляване на пенсионната възраст – 77,2% срещу 72,8% при мъжете. По-силна подкрепа за намаляване на пенсионната възраст се наблюдава сред живеещите в селата, сред възрастовата група 58–63 години и сред безработните лица.

Намалението на пенсионните точки при запазване на сегашната законоустановена възраст се подкрепя в по-малка степен от лицата в предпенсионна възраст в сравнение с лицата, които вече са навършили законовата пенсионна възраст. Това се обяснява с факта, че за една част от втората група причината да работят е недостигащият им стаж. По признака пол подкрепата на тази политика е еднаква, а градското население поддържа в по-голяма степен намаляването на осигурителните точки в сравнение с живеещите в селата. Наблюдаваното разминаване в оценките на политиката за намаление на възрастта и намалението на пенсионните точки между двете групи респонденти най-вероятно се дължи на факта, че след като са дали своята по-ясна подкрепа за намалението на възрастта, лицата в предпенсионна възраст вече не се вълнуват толкова от броя на точките, което е очевидна заблуда (невникване в тънкостта на връзката възраст/осигурителен стаж). Щом точките се формират като сбор от възрастта и осигурителния стаж, то при по-ниска възраст за пенсиониране съответно и осигурителния стаж ще е по-малък, а оттам и броят на притежаваните точки към момента на навършване на пенсионната възраст. Подобно объркване вероятно е повлияно също от идеите за премахване на минималната възраст за пенсиониране и въвеждане на т. нар. “чиста” точкова система.

Оценките на нормативно определяните политики за по-лесен достъп до пенсия рефлектира и върху вижданията на респондентите за *предпочитана възраст за пенсиониране и необходимия осигурителен стаж*.

Разпределението на анкетираните лица за предпочитана възраст за пенсиониране на мъжете се концентрира върху следните отговори – 57,3% посочват 60 години, 13% – 63 години и 14,1% – 65 години. Останалите отговори се разпределят от 37 до 55 години и от 65 до 70 години с много ниска честота – от 0,5% до 4,2%. По подобен начин се разпределят и отговорите за предпочитана възраст за пенсиониране на жените – 49,5% избират 55 години за най-подходяща възраст за излизане в пенсия и по 15,6% съответно възрастите 58 и 60 години.

Предложенията за необходимия осигурителен стаж за пенсиониране на мъжете също са концентрирани в две числа – 38,7% считат, че 30 години стаж е достатъ-

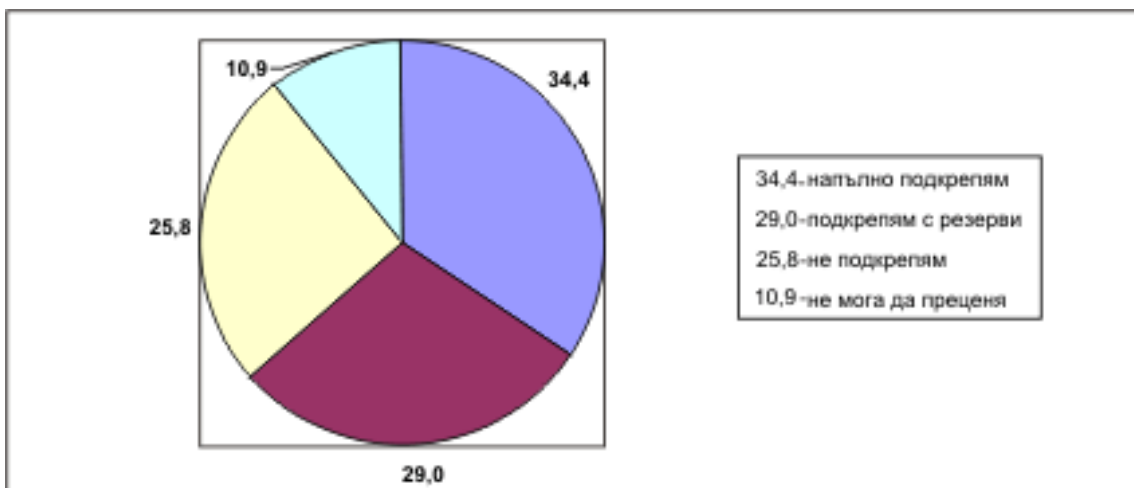
чен, а 27,2% се спират на 35 години осигурителен стаж. Интересен тук е фактът, че 7,3% от респондентите считат 40 години като напълно възможен стаж за пенсиониране. Разпределението на анкетираните лица по предложенията им за осигурителен стаж на жените също е двумодално – 36,1% предлагат изискуемия стаж за пенсиониране да бъде 25 години и 30,9% – 30 години.

Оценка на политиките за гъвкаво пенсиониране и закупуване на осигурителен стаж

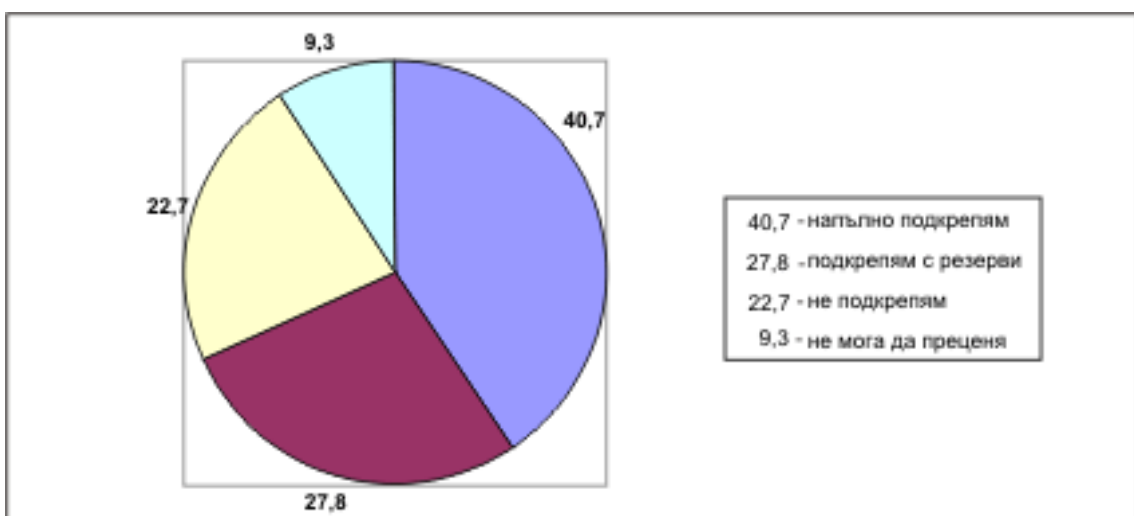
Политическата опция за ранно пенсиониране с намалена пенсия няма толкова масово изразена подкрепа, както предложението за намаляване на пенсионната възраст. Все пак, доминират положителните отговори (изцяло или с резерви), дадени от около 2/3 от респондентите. Навършилите пенсионна възраст анкетирани лица, които изцяло подкрепят тази политика са повече (40,7%) в сравнение с респондентите в предпенсионна възраст (34,4%) – вж. Графика 2.4-1.

Графика 2.4-1. Отношение към ранното пенсиониране с намалена пенсия

а) лица до пенсионна възраст:

б) лица, навършили пенсионна възраст:

Все пак трябва да се подчертае, че подкрепата на мерките за ранно пенсиониране се свързва от респондентите с очаквания за получаване на пенсия в пълен размер. С други думи, обвързването на ранното пенсиониране с получаването на по-ниска пенсия не се преценява като приемлив вариант (вж. раздел 2.5, Таблица 2.5-1). По такъв начин изследването откри максимализма в очакванията на голяма част от анкетиранията лица – облекчаване (либерализиране) на условията за достъп до осигурителни права, комбинирано с очакване за предоставяне на пълни и високи пенсии. Нещо, което, от гледна точка на осигурителната политика и финансовата стабилност на пенсионната система, е практически невъзможно.

Закупуването на осигурителни права е все още малко популярно решение, независимо че дава право на пълна пенсия. Тази възможност е предвидена в Кодекса за социално осигуряване (Преходни и заключителни разпоредби, §9), като разпоредбата ще действа до 2015 г. От тази възможност могат да се възползват:

- завършилите редовно висше и полувисше образование – като внесат за своя сметка осигурителни вноски, изчислени върху минималния осигурителен доход за самоосигуряващите се лица за срока на обучение, ако това време не се зачита за осигурителен стаж на друго основание;

- навършилите възрастта по чл. 68, ал. 1 и 2 от КСО, на които не им достигат до 5 години осигурителен стаж за придобиване право на пенсия – като внесат за своя сметка осигурителни вноски, изчислени върху минималния осигурителен доход за самоосигуряващите се лица. Заплащането на стажа за тази група може да стане разсрочено – чрез удържане от отпуснатата пенсия.

Закупуването на осигурителен стаж се възприема като реална и достъпна възможност от много малък дял респонденти (вж. Таблица 2.4-2). Респондентите, които вече са закупили осигурителен стаж, формират незначителен процент и в двете извадки. По четирима респонденти в предпенсионна възраст са закупили 3, 6, 18 и 24 месеца, а в извадката на лицата, навършили пенсионна възраст – 7 по 1 месец.

“Цената” на осигурителния стаж за една година в момента е 607 лв., а за един месец – 50 лв., но тя очевидно е висока и възпрепятства използването на тази възможност от респондентите, независимо че “вложените” пари се възвръщат под формата на пенсия. Интересно е обаче, че почти всеки пети респондент би искал да направи тази стъпка (особено безработните лица), но не може, защото е много скъпо. В отговорите „Не” също има значителен процент от респонденти, които мотивират своето нежелание със същия аргумент. Оценките на респондентите за „високата цена” на предлаганата възможност се подкрепя и от сравнението със структурата на домакинските бюджети. По данни на НСИ за март 2006 г., цената на един месец осигурителен стаж е съпоставима с разходите за храна средно на едно лице в домакинството (58,83 лв.) и превишава почти двойно разходите за жилище, вода, електричество (28,27 лв.).

Тези резултати показват:

- а) от една страна – наличие на „готовност за плащане” (“*willingness to pay*”) сред анкетиранията възрастни лица. С други думи, потенциалните ползватели на тази предвидена от законодателя възможност я намират за полезна от гледна точка на техните нужди и интереси;

- б) от друга страна обаче, е налице ниска „способност за плащане” („*affordability*”). Тази бариера в голяма степен обезсмисля практическата приложимост на предвидената възможност и подсказва, че са необходими допълнителни мерки и възможности, които да я направят по-достъпна и с това – да осигурят търсения ефект.

Таблица 2.4-2. Нагласи за закупуване на осигурителен стаж (%)

	Лица в пред- пенсионна възраст	Лица, навършили пенсионна възраст
Да и мога да си го позволя	4,1	3,6
Да, но не мога да си го позволя	23,5	21,6
При възможност за разсрочено плащане	4,7	1,5
Вече съм си „купил” ... месеца	0,2	0,5
Не, защото:	49,1	59,8
само “Не”	3,5	6,2
Не може да си го позволи (скъпо е, няма средства)	17,8	13,4
Не му е нужно (много е работил, има нужния стаж)	21,4	35,6
Не е правилно да се купува стаж (не е морално, стажът трябва да се изработи)	3,8	3,6
Предпочита да си даде парите за други неща	0,6	
Много е далече това време (ще решава, като наближи възрастта)	0,8	0,5
Друго	1,2	0,5
Не съм решил – в момента проучвам тази възможност	4,1	0,5
Не мога да преценя	14	10,8

Делът на респондентите, които към момента на изследването знаят колко месеца осигурителен стаж биха си купили, е изключително нисък (2,1% в основната извадка и 0,5% в извадката на навършилите пенсионна възраст). Известна част от анкетираните лица са склонни да си „закупят” стаж, но без да се ангажират с определено мнение на неговата продължителност, като тази хипотеза е по-приемлива за лицата, достигнали възрастта за пенсиониране, но които все още не са подали необходимите документи.

Закупуването на осигурителен стаж като форма за изпълняване на условията за пенсиониране не е популярно дори сред лицата, които са най-близо до реализирането на своите пенсионни права. Все пак мъжете са по-склонни да закупят осигурителен стаж (31%) в сравнение с жените (28,7%). По-склонни да закупят стаж са и живеещите в градовете в сравнение с тези в селата – делът на отговорилите положително е съответно 31,2% и 24,6%.

Възможности за по-продължителна заетост

Продължаването на трудовата активност изглежда по-предпочитан вариант за натрупване на пенсионни права, отколкото закупуването на стаж, тъй като тази стъпка е свързаната с изразходване на определени средства, с които хората не разполагат към настоящия момент или пък имат по-непосредствени нужди.

Създаването на възможност за заетост в периода преди пенсиониране, в това число оставане на работа след придобиване право на пенсия, може да се определи

като “Европейска алтернатива”, защото изцяло съвпада с целите на Лисабонската стратегия. За разлика от алтернативите в посока към облекчаване на условията за пенсиониране, тази алтернатива не води до увеличаване броя на пенсионерите и до финансов натиск върху пенсионния фонд, а обратно – увеличава броя на работещите и оттам – увеличава приходите в общественото осигуряване. По-продължителният трудов живот води също до по-високи доходи в семейството и до бъдеща по-висока пенсия. Тези предимства се оценяват от респондентите (вж. Таблица 2.4-3).

Таблица 2.4-3. Наемане на работа на навършилите пенсионна възраст (%)

Субективни нагласи	Лица в предпенсионна възраст	Лица, навършили пенсионна възраст
Да	68,4	82,0
Не	13,8	7,7
При определени ограничения	15,5	8,8
Друго	2,4	1,5

Естествено хората в предпенсионна възраст са по-консервативни към заетостта на пенсионерите, защото чувстват непосредствена заплаха за собствените си работни места, затова 15,5% от тях считат, че това трябва да се разрешава при определени ограничения. Силната подкрепа на възможността за работа и след навършване на пенсионна възраст вероятно се дължи на два фактора – първо, възнагражденията от труд са доста по-високи от пенсията и второ, по-продължителната заетост води и до по-висока пенсия в бъдеще, нещо което е заложено в пенсионната формула.

Въвеждането на гъвкави форми на заетост на възрастните хора също се оценява като мярка със силен положителен ефект. Тази възможност среща пълна подкрепа от 68% от анкетираните респонденти, навършили пенсионна възраст, и от 61,9% от лицата в предпенсионна възраст. Подобно позитивно отношение на респондентите трябва се използва при създаването на държавна политика за повишаване и запазване на равнищата на заетостта на възрастните хора.

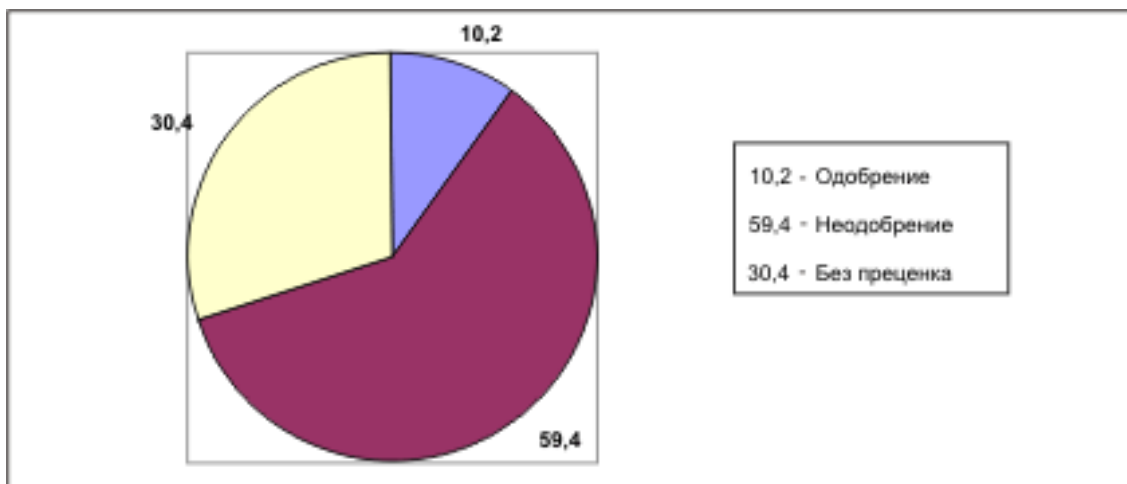
Положителната оценка на политиките за по-продължителна заетост добива допълнителни оттенъци, когато трябва да се изрази отношение към *ролята на държавата и различните държавни програми за заетост на хората в предпенсионна възраст*. Тази роля се подкрепя напълно от 40,7% от лицата в предпенсионна възраст и от 52,6% от тези, навършили пенсионна възраст. Подкрепата с резерви за двете групи е съответно 24,6 и 27,3%. Жените и живеещите в селата, както и хората с малка и почти нулева вероятност да се пенсионират също разчитат на държавата, за да им се осигури заетост. На това разчитат и 58,3% от безработните без право на обезщетение за безработица. Резултатите от изследването обаче показват, че тези програми и възможности не се познават достатъчно добре именно от основните им целеви групи (вж. раздел 2.5, Таблица 2.5-5).

Оценки и нагласи към нерегламентирания достъп до пенсионни права

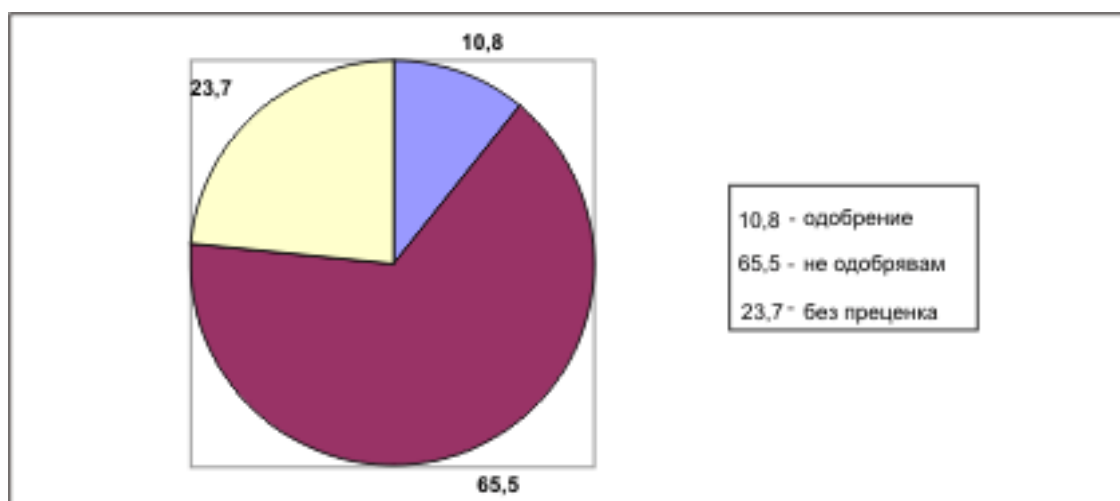
Последната група възможности за по-лесен достъп до пенсия са т. нар. нерегламентирани действия – опитите за неоснователно получаване на група инвалидност или представяне на документи с невярно съдържание. Нагласите към този “начин” за пенсиониране са определено негативни (вж. Графика 2.4-2).

Графика 2.4-2. Отношение към нерегламентирания достъп до пенсия

а) лица в предпензионна възраст

б) лица, навършили пенсионна възраст:

Одобрението на нерегламентирания начин за пенсиониране намира много слаба поддръжка и се мотивира с липсата на средства за живот при някои хора в продължителна безработица (20,7% от одобряващите тази практика) или с влошения здравен статус на населението, както и с лошите условия на труд – съответно 37,5 и 4,9% от групата на „поддръжниците”. Някои от респондентите вкарват в тези мотиви обаче и осъдителни твърдения.

Неодобряващите такава практика на пенсиониране я определят като несправедлива (46%), незаконна или направо престъпна (28%), а 7,5% считат, че това е причината за корупцията при администрацията и най-вече сред лекарите.

В рамките на минималната подкрепа по-голяма склонност да се прибегне до неправомерно инвалидизиране с цел пенсиониране се наблюдава сред жените (3,5%), сред хората до 57 години (3,4%), сред живеещите на село (4,6%), сред лицата без шансове за пълна пенсия (3,8%) и сред безработните без право на обезщетение (5,2%).

Подобни са процентите и на подкрепящите неправомерното пенсиониране чрез набавяне на документи за пенсия с невярно съдържание. Отново същите групи са малко по-склонни на този вариант.

Независимо че респондентите категорично осъждат този подход за пенсиониране като несправедлив към останалите пенсионери и като фалшификация и други престъпни състави, отсъствието на собствена преценка към това явление – 23,7% от лицата в предпенсионна възраст и 30,4% от лицата в следпенсионна възраст, също поражда въпроси.

Разгледаните дотук алтернативни политики за по-лесен достъп до пенсионни права и/или продължаваща заетост се осъществяват в определена среда. Част от тази среда е *отношението на работодателя към размера на осигурителните вноски*. В изследването се провериха няколко хипотези, а именно:

- Размерът на осигуровките не е решаващ за работодателя, защото за него по-важна е квалификацията на хората:

Това твърдение се приема за напълно вярно от 17,6% от хората в предпенсионна възраст и 19,6% от тези, навършили възрастта за пенсиониране. Като по-скоро вярно го възприемат съответно 18,1% от хората в предпенсионна възраст и 16% от тези в пенсионна възраст. Като напълно невярно го определят съответно 18,7 и 21,6%.

- Размерът на осигуровките има значение и затова работодателите често наемат работници без договор:

Това твърдение се определя като напълно вярно от 63% от хората в предпенсионна възраст и от 57,7% от тези в надпенсионна възраст. Като напълно невярно го възприемат съответно 1,2 и 2,6%.

- Размерът на осигуровките има значение и затова работодателите осигуряват работниците си върху минималния осигурителен доход:

Това твърдение се приема като напълно вярно от 70,5% от хората до пенсия и от 66,3% от тези, достигнали пенсионна възраст. Като напълно невярно го определят съответно 0,7 и 2,6%.

Независимо че оценките идват най-вече от работещите по трудови и служебни правоотношения, отговорите по изброените по-горе хипотези категорично показват, че поведението на работодателя към осигуряването силно е повлияно от съществуващото в общественото пространство убеждение, че размерът на осигурителните вноски у нас е много висок. Това убеждение се запазило дори след намалението на осигурителната тежест с 6 процентни пункта от началото на 2006 г.

Анализът на оценките на респондентите по възможните политики за осигуряване на достъп до пенсионната система и/или по-продължителна заетост показва, че върху тях са оставили своя отпечатък просветителската работа на реформаторите от края на 90-те години, критикарските настроения срещу реформата и най-вече срещу нейните непопулярни мерки и новите европейски повеи. Отчитайки тези обстоятелства и стъпвайки върху направения в тази част на изследването анализ, могат да се направят следните *изводи и препоръки*:

- Широка подкрепа получават измененията в посока към осигуряване на по-либерален режим за пенсиониране. Намалението на законоустановената пенсионна възраст и намалението на необходимите пенсионни точки при запазване на пенсионната възраст се възприема като най-лесен начин за по-широк достъп до пенсия. Респондентите, които са навършили възрастта за пенсиониране обаче са по-консервативни към такива “лесни” решения. Очевидно, базирайки се на своя опит, те са склонни да оценяват положително политиките за по-продължителна заетост. Поощряването на политиката за намаляване на пенсионната възраст и/или необходимия осигурителен стаж крие сериозни рискове за финансовата стабилност на осигури-

телната система. Формирането на такива нагласи води също до демотивация за трупане на по-дълг осигурителен стаж и до търсене на възможности за нерегламентирана заетост с цел неплащане на данъци и осигуровки.

- Предложенията за предпочитана възраст за пенсиониране и необходим осигурителен стаж гравитират основно около параметрите на стария закон за пенсиите и в по-малка степен около нормите на сегашното законодателство. Тези оценки важат в много по-голяма степен за безработните, жените и живеещите в селата, защото тези групи от населението са по-често в групата на хората с малка вероятност или без никаква вероятност да добият право на пенсия за осигурителен стаж и възраст. Малък е процентът на “дръзналите” да предложат по-строги изисквания за достъп до пенсии. Изразените оценки и предпочитания се дължат на отслабналата в последните години активна политика за разясняване целите на реформата и кореспондират с нарастващите атаки срещу точковата система за пенсиониране.

- Ранното пенсиониране с намален размер на пенсията е сравнително добре подкрепяна *политика* по принцип. Това се дължи на факта, че парите от пенсия са сигурни доходи, получавани на точно определена дата. Подкрепата на политиката на ранно пенсиониране е с известни резерви, когато трябва да се конкретизира степента на редуциране на пенсията. В този случай е налице по-силна защита от безработните, от жените и от живеещите в селата, където възможността за заетост е по-малка. Освен това, там хората имат възможност да получават доходи и най-вече продукция в натура и затова са готови да се задоволят с по-ниска пенсия. Евентуалното въвеждане на ранно пенсиониране при намалена пенсия трябва да се обмисли много внимателно и е желателно да се ограничи в много тесни рамки – например само за дългосрочно безработни, за лица с намалена работоспособност под 50%, недаваща право на инвалидна пенсия, както и за лица съкратени от реструктуриращи се отрасли. Не бива да се пренебрегва и алтернативата – да се въведе помощ за продължителна безработица вместо ранна пенсия.

- Закупуването на осигурителен стаж с цел удовлетворяване изискванията за пенсиониране при навършване на законоустановената пенсионна възраст е малко известна политика. Почти една четвърт и от двете групи респонденти подкрепят тази мярка, но посочват, че не могат да си я позволят, като (вероятно) пропускат даденото им право за разсрочване на дължимите суми и последващото им удържане от отпуснатата пенсия. Тази мярка е подходяща форма за получаване на пълна пенсия и следва институциите да се ангажират по-активно с нейното разясняване. Предвид обаче високата цена на осигурителния стаж и ниската „способност за плащане” е необходимо обмисляне на допълнителни мерки – например по-продължителен срок на погасяване.

- Политиката на създаване на възможности за по-продължителна заетост като “европейска алтернатива” на по-облекчения режим за пенсиониране получава добра оценка и от двете групи респонденти. Поради недостатъчно познаване, известна резервираност има към специалните програми за заетост на хората в предпенсионна възраст. Тази политика има най-голяма перспектива и в най-голяма степен съответства на сегашното финансово състояние на държавното обществено осигуряване и затова трябва да се насърчава с всички средства. Популяризирането на програмите за заетост и по-активното насочване на безработни в предпенсионна възраст към тях трябва да стане една от основните задачи на отговорните за това институции.

- Нерегламентираният достъп до пенсионни права (чрез неправомерно инвалидизиране, чрез представяне на документи с невярно съдържание и други способности) се осъжда като некоректна, несправедлива (към останалите) и дори престъпна практика. По-склонни да се възползват от такъв способ да достъп до пенсия са дъл-

госрочно безработните и живеещите в селата. Не е малък делът на хората, които обаче нямат отношение към този проблем и този факт не бива да се пропуска. Оценките по тази група въпроси все пак крият известен риск тези практики да се прилагат мълчаливо по-широко, отколкото са декларираните намерения. Затова институциите трябва да провеждат по-ефективен контрол и всеки случай на злоупотреби да се огласява широко в общественото пространство.

- Масово подкрепяната теза на работодателите за високата осигурителна тежест води до примиренчески оценки за неизбежността на сивата икономика и осигуряването на работниците на нивото на минималните осигурителни прагове. В това отношение е необходима разяснителна политика за загубите (непосредствени и най-вече дългосрочни), които работникът търпи при съучастничество в подобни схеми.

2.5. НАГЛАСИ ЗА ИКОНОМИЧЕСКА АКТИВНОСТ

Нагласите за икономическа активност сред анкетиранията лица се определят от условията, които изследването идентифицира чрез няколко групи въпроси:

- Индивидуални нагласи за ранно пенсиониране;
- Участие на пазара на труда в случай на ранно пенсиониране;
- Готовност за работа и осигуряване до навършване на установената със закон пенсионна възраст;
- Намерения за пенсиониране и участие на пазара на труда след законоустановената пенсионна възраст;
- Готовност за участие в активните програми за заетост и квалификация.

Индивидуални нагласи за ранно пенсиониране

Навършилите пенсионна възраст (мъже от 63 до 65 години и жени от 58 до 65 години) са по-скоро склонни да работят, отколкото да излязат от категорията на икономически активните лица.

Лицата, които не желаят да се пенсионират по-рано, са 44,5% от всички респонденти. Те са малко повече на брой от лицата, които отговарят положително (39,3%). Нежеланието за по-ранно пенсиониране се определя от два основни фактора: първо самооценката на респондентите, че се чувстват работоспособни (35,4% от лицата, които не искат да се пенсионират по-рано) и второ, фактът, че доходите им ще намалеят (31,1% от лицата в тази категория). Показателен е фактът, че факторът “работоспособност” е ранжиран преди фактора “доход”.

Желанието за по-ранно пенсиониране се свързва предимно с умора (27,1% от всички желаещи), здравословни причини (15,2%), както и с факта, че пенсията е гарантиран доход (16,3%). Останалите възможни отговори, в т.ч. семейните причини, мотивите, свързани с осигурителния статус и др., се посочват много по-рядко от респондентите. Разпределението по пол на лицата, които желаят да се пенсионират по-рано не показва съществени разлики (50,1% мъже и 49,9% жени).

Важен момент в изследването е изясняването на нагласите на респондентите да приемат ранното пенсиониране в зависимост от размера на пенсията. Жените са малко по-склонни да приемат ранно пенсиониране с по-ниска пенсия, но като цяло голямото мнозинство от възрастните лица отхвърлят тази опция (вж. Таблица 2.5-1).

Отговорите на въпроса дали ще се възползват от евентуална възможност да се пенсионират преди законоустановената възраст, но с по-ниска пенсия, са разпределени в следната пропорция:

- категорично да – 20,7%;
- по-скоро да – 10,2%;

- по-скоро не – 7,3%;
- категорично не – 51,6%.

Отрицателните отговори преобладават. Основното обяснение за отказа е намаляването на доходите. Мотивите на лицата, които биха приели по-ниска пенсия и ранно пенсиониране са следните: на първо място гарантираният доход, който ще получат (22% от отговорилите) и на второ място – здравословните причини (15,2%).

Интерес представлява разпределението на положителните отговори според осигурителния статус и заетостта на възрастните лица. Логичната хипотеза е, че ранното пенсиониране ще се приема главно от лицата, които имат малка или нулева вероятност да съберат необходимите точки при навършване на пенсионна възраст. Резултатите обаче не показват такава зависимост. Много от лицата, които със сигурност или с голяма вероятност ще достигнат изисквания стаж, също приемат ранното пенсиониране. Отговорите им зависят предимно от това дали са безработни в момента или не (вж. Таблица 2.5-1).

Таблица 2.5-1. Дял на лицата, които приемат по-ниска пенсия, за да се пенсионират по-рано (%)

	Общо	Мъже	Жени	Безработни лица
Ако не е много по-ниска	25,6	24,7	26,6	51,3
Независимо колко по-ниска	6,7	7,2	6,3	27,8
Не приемат	61,5	63,3	59,5	17,4

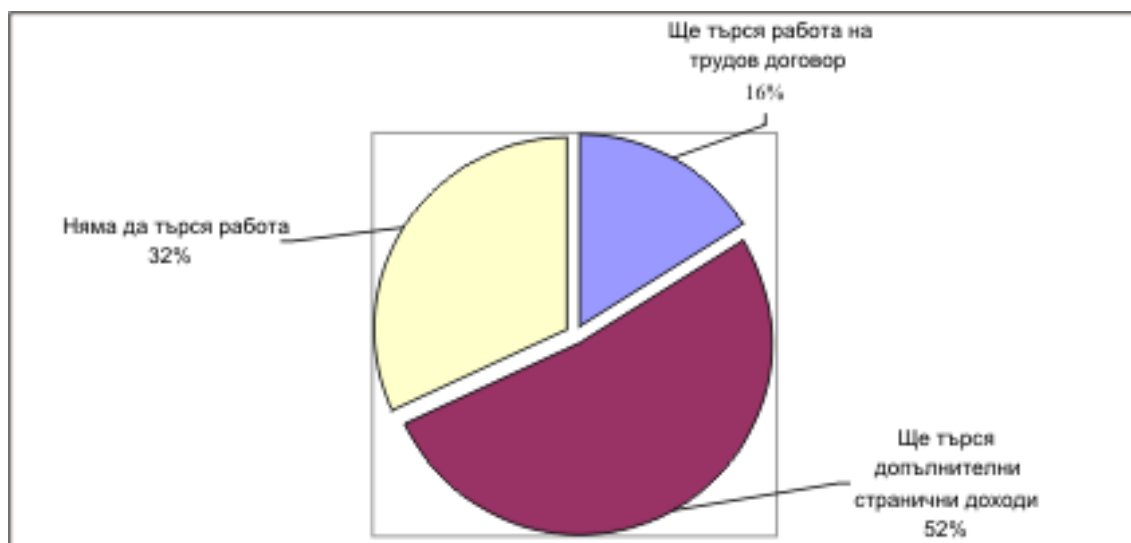
Тези резултати подсказват, че може би ранното пенсиониране ще изиграе де-стимулираща роля върху нагласите за заетост. По-уместна алтернатива за заместване на дохода на възрастните хора би била облекчаване на достъпа (или удължаване на срока) за обезщетенията при безработица.

Сравнението на *оценките на респондентите за политиката* за ранно пенсиониране с намалена пенсия и *личните им нагласи* за ранно пенсиониране с намалена пенсия показва, че: а) подкрепата „по принцип, на ниво политика” е много по-силна; б) когато обаче се стигне до вземане на индивидуално решение, хората не са склонни толкова лесно да приемат тази възможност, тъй като разполагаемият им доход намалява. Подобно дуалистично отношение подсказва, че реалното реализиране на определени политики, които срещат силно масово одобрение, би било затруднено от важни въпроси, намиращи своето проявление на индивидуално, личностно ниво.

Участие на пазара на труда в случай на ранно пенсиониране

Стратегиите на лицата в предпенсионна възраст, които биха приели по-ранно пенсиониране, са предимно активни. Само 32,3% от тях възнамеряват да живеят като пенсионери и не предвиждат да си търсят работа след пенсионирането. Лицата, които имат активни стратегии, могат се разделят в две групи: такива, които ще търсят работа на трудов договор, и такива, които ще търсят възможности за допълнителни странични доходи. Втората група е много по-голяма. Това се определя, от една страна, от по-малката конкурентност на възрастните лица на пазара на наемния труд. От друга страна, нагласите за търсене на гъвкава заетост могат да се интерпретират и като желание за неформална заетост без осигуровки и данъци.

Графика 2.5-1. Нагласи за работа при ранно пенсиониране

Готовност за работа и осигуряване до навършване на установената със закон пенсионна възраст

На въпроса готови ли са да приемат каквато и да е работа, за да бъдат осигурявани и да придобият право на пенсия, лицата в предпенсионна възраст дават почти равен брой положителни и отрицателни отговори (да – 40,5%; не – 41,3%; не мога да преценя – 18,2%). Липсва особено ясно изявена склонност да се приеме каквато и да е работа, за да се натрупат необходимите пенсионни права.

Разпределението на респондентите по пол не съдържа различия в нагласата да се приеме каквато и да е работа, но разпределението по местоживееене показва ясно, че възрастните лица, живеещи в селата, са доста по-непретенциозни поради по-ограничения избор – 56,9% от тях са готови да приемат каквато и да е работа.

Лицата в по-високите възрастови групи (58-63 и над 63 години) не проявяват по-голямо желание да работят каквато и да е в сравнение с по-младите. Процентът на положителните отговори при тях е съответно с 3,5 пункта и с 12 пункта под средния. При лицата, които вече са навършили пенсионна възраст, положителните отговори също са под средния дял – 35,6% са готови да приемат каквато и да е работа.

Анализът на отговорите в зависимост от вероятността за натрупване на необходимия осигурителен стаж до навършване на пенсионна възраст показва, че лицата, при които има малка вероятност или изобщо няма вероятност да съберат необходимите точки, не са по-склонни да приемат каквато и да е работа (само 34,7% от тях отговарят положително).

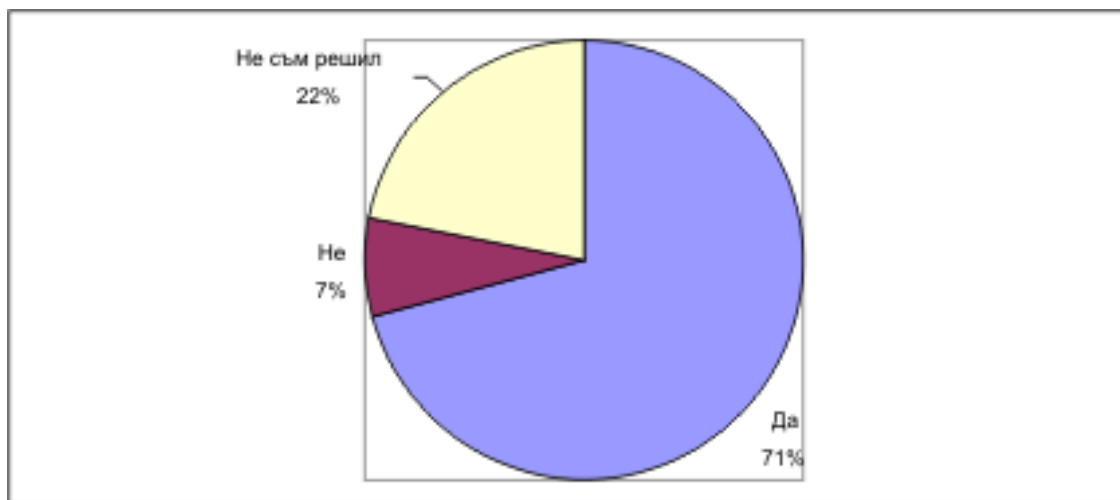
Тези резултати сочат, че изборът на работа зависи от други трайни фактори и предпоставки, различни от набирането на точки за пенсиониране, които имат по-важно значение за икономически активните лица и на първо място сред тях е разполагаемият доход.

Намерения за пенсиониране и участие на пазара на труда след законоустановената пенсионна възраст

Намеренията за пенсиониране и/или продължаване на работа след достигане на изискваните от закона параметри са представени на Графика 2.5-2. Резултатите показват, че преобладаващото мнозинство от лицата възнамеряват да се пенсионират, когато достигнат изискваните точки и възраст за пенсиониране. Доста голям

(22%) е делът на колебаещите се. Заедно със седемте процента лица, които категорично не смятат да се пенсионират, те формират потенциал от икономически активни лица след пенсионна възраст, които са особено важни с оглед на необходимостта да се повишава заетостта сред възрастните хора и да се достигнат планираните в Лисабонската стратегия равнища на заетост, в т.ч. 50% заетост на възрастните лица над 55 години.

Графика 2.5-2. Намерения за пенсиониране след достигане на необходимия брой точки и възраст

Само 9,4% от възрастните лица считат, че над 60 години човек не е способен да работи (вж. Таблица 2.5-2). Мотивацията на лицата, които смятат да се пенсионират, се свързва преди всичко с умората (26% от респондентите) и здравословните им проблеми (8,3%), което показва, че решението за пенсиониране е свързано и с фактори, намиращи се извън характеристиките на пенсионната система или състоянието на пазара на труда. Подобни „външни“ фактори би следвало да се вземат предвид при формирането и провеждането на политики в социалната област.

Таблица 2.5-2. Мотиви за пенсиониране (в процент от отговорилите)

Отговори	%
Така е по закон	14,2
Над 60 години човек не е годен	9,4
Здравословни причини	8,3
Ще се отдаде на семейството	2,3
Ще си търси друга работа	4,2
Работил достатъчно, изморен	26
Пенсията е сигурен доход	8,2
Лоши условия на труд	1,8
Да се даде път на младите	4,1
Друго	4,3

Мотивацията на лицата, които смятат да продължат да работят (вж. Таблица 2.5-3), се доминира от размера на дохода. Той е най-важен за 43,9% от отговорилите. Други, често изтъквани причини са работоспособността (25,8%) и висококвалифицирания характер на извършваната в момента работа.

Таблица 2.5-3. Мотивация за отказ от пенсиониране и продължаване на работа (в процент от отговорилите)

Отговори	%
Работоспособен съм	25,8
Заплатата е по-висока от пенсията	43,9
Социалните контакти	1,5
Висококвалифицирана работа	8,3
Друго	7,6

Респондентите подреждат по следния начин трите най-важни условия за продължаване на работа след пенсионна възраст: 1) доход; 2) условия на труд и 3) внасяне на вноски от работодателя (вж. Таблица 2.5-4). Лицата, които продължават да работят по принуда, т.е. защото нямат точки, са сравнително малко – едва 11,6% от лицата в предпенсионна възраст и 9,8% от лицата, които са навършили пенсионна възраст. Следователно възрастните лица, които продължават или смятат да работят след пенсионна възраст, са активни главно поради икономически причини. Особено позитивна е нагласата да се поставя внасянето на осигурителни вноски от работодателя като едно от най-важните условия за продължаване на заетостта след навършване на пенсионна възраст. Този факт, както и относително високият дял на икономически активните лица над пенсионна възраст, са важни предпоставки за заетост на легалния пазар на труда.

Таблица 2.5-4. Трите най-важни условия за продължаване на работа след пенсионна възраст (в процент от респондентите в съответната категория)

	Лица в пред-пенсионна възраст	Лица, навършили пенсионна възраст
Висока работна заплата	60,2	53,6
Внасяне на осигуровки	37,5	26,8
Условия на труд, които не са вредни	44,3	36,6
Възможност да се грижа за близките	18,7	12,9
Нямам необходимите точки	11,6	9,8
Друго	6,5	13,4

Готовност за участие в активните програми за заетост и квалификация

Държавата има важна функция в реализирането на Европейската стратегия за заетост на възрастните хора, изразяваща се в прилагането на различни програми за насърчаване и подпомагане заетостта в предпенсионна възраст. Резултатите за отношението към активните програми за заетост показват (вж. Таблица 2.5-5), че го-

товност и определена мотивация за участие в програмите за заетост, организирани от държавата, имат едва 18,3% от респондентите, независимо че тези програми са предназначени именно за тях. Обратно, хората, навършили пенсионна възраст, са по-позитивно настроени към програмите за заетост и виждат повече изгоди за себе си от участието в тях (23,2%). Резервираност и/или непознаване на програмите за заетост изразяват почти 2/3 от анкетираните лица до пенсионна възраст и 62,4% от тези, навършили пенсионна възраст.

Таблица 2.5-5. Познаване и отношение към програмите за заетост (%)*

	Лица в предпенсионна възраст	Лица, навършили пенсионна възраст
1. Готовност и мотиви за участие в програмите за заетост	18,3	23,2
1.1 Ще ми помогне да работя	12,5	13,9
1.2 Ще ми помогне да натрупам повече осигурителен стаж	12,2	14,9
1.3 Ще даде възможност да се реализирам и да помагам на семейството си	4,4	5,2
1.4 Друго	1,5	3,1
2. Резервираност и непознаване на програмите за заетост	64,7	62,4
2.1 Не могат да ми осигурят работа по квалификацията ми	24,0	20,6
2.2 Предлаганото заплащане е ниско	19,4	16,0
2.3 Нямам достъп до тези програми	8,0	6,7
2.4 Не знам за такива програми	11,4	8,2
2.5 Имам обща представа, но не познавам условията	10,1	10,8
2.6 Друго	7,8	11,3
3 Не мога да преценя	17,0	14,4

* Сумата от процентите е по-голяма от 100, тъй като на респондентите е дадена възможност да посочват повече от един отговор.

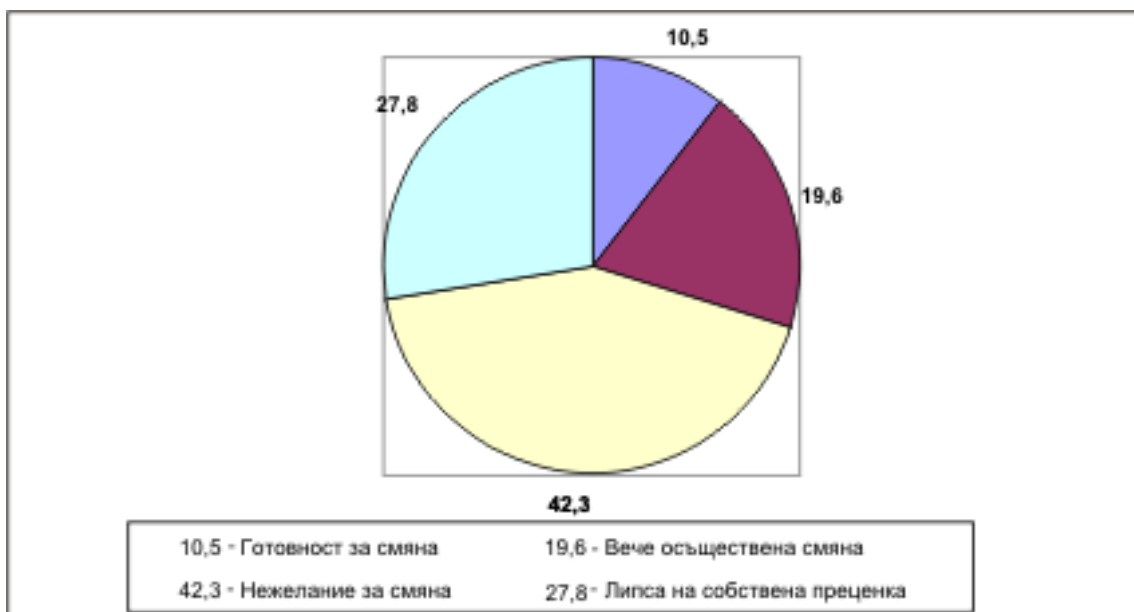
Важни акценти на активната нагласа за заетост са непрекъснатото обучение, трудовата и професионалната мобилност съобразно променящите се условия на пазара на труда. Отношението на българските граждани в предпенсионна и пенсионна възраст към това измерение на европейската политика може да се види на Графика 2.5-3 и Таблица 2.5-6. Данните от таблицата показват, че почти две трети от респондентите не желаят да променят професията си с цел заетост или пък не могат да преценят необходимостта от такава промяна. Само една трета от анкетираните имат положително отношение към такова активно поведение с цел сигурност в заетостта и повече от половината от тях на практика са сменили професията си.

Графика 2.5-3. Готовност/нежелание за смяна на професията

а) предпенсионна възраст (%)

б) пенсионна възраст (%)

Основен мотив за смяна на професията или получаване на допълнителна квалификация е съобразяването с динамичните промени на пазара на труда и нагласянето спрямо изискванията за квалификация на работната сила. Друг важен мотив за смяна на професията за респондентите е получаването на по-високо възнаграждение. Нежеланието за смяна на професията се мотивира най-вече с отсъствието на смисъл от това (27% от респондентите) и трудното усвояване на нови професии на тази възраст – съответно 23,9%. Внимание заслужава фактът, че 19,7% от анкетираните държат на професията си.

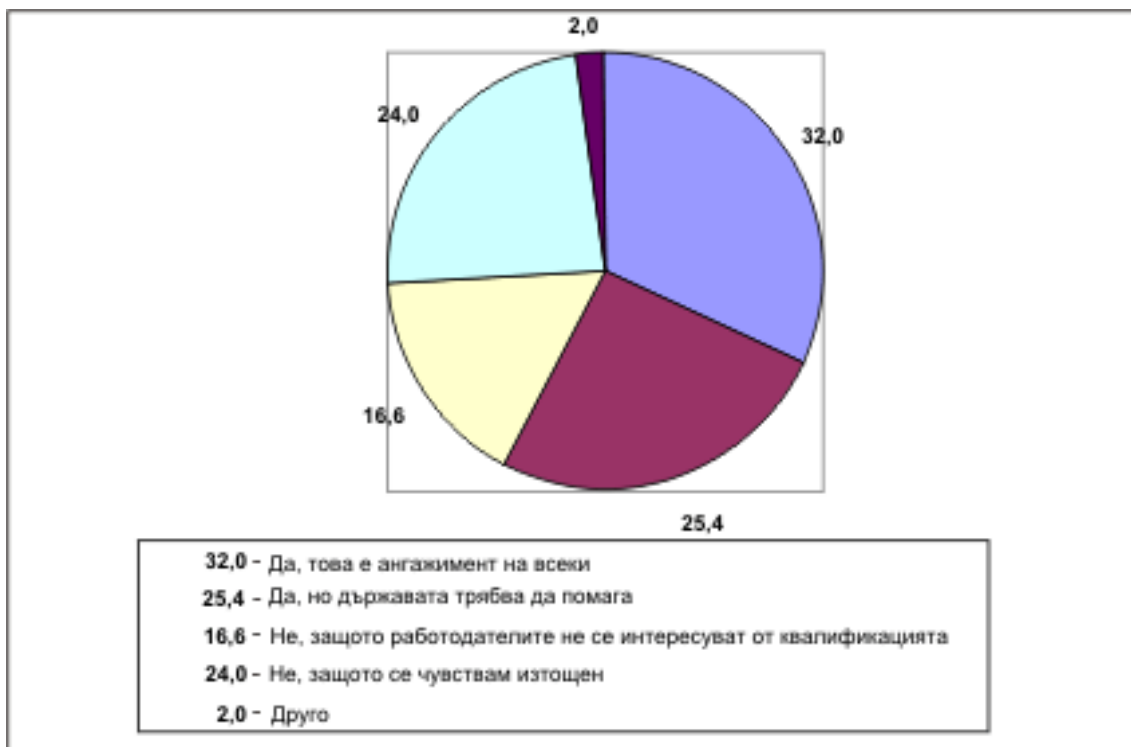
Таблица 2.5-6. Лични активни стратегии за смяна на професията или допълнителна квалификация в предпенсионна и пенсионна възраст

	Готовност/ нежелание за смяна на професията и мотиви за това	%	
		Лица в предпенсионна възраст	Лица, навършили пенсионна възраст
1.	Готовност и мотиви за смяна на професията:	16,1	10,5
1.1	Само “Да”	17,9	20,0
	В това число – вече осъществена смяна на професията	18,1	19,6
1.2	Нямам друг избор	20,3	10,0
1.3	Заради по-високи доходи	10,7	35,0
1.4	За да си намеря работа	26,2	25,0
1.5	Времето е динамично и го налага	13,8	10,0
1.6	Друго	11,0	0,0
2.	Отсъствие готовност за смяна на професията и мотиви	43,0	42,3
2.1	Само “Не”	13,8	13,4
2.2	Трудно се усвоява нова професия и допълнителна квалификация	23,9	22,0
2.3	Професията ми е много специфична	5,3	8,5
2.4	Държа на професията си	19,7	18,3
2.5	Имам здравословни и други лични причини	4,1	6,1
2.6	Обучението е скъпо и/или трудно достъпно	0,6	0,0
2.7	Не виждам смисъл	27,0	24,4
2.8	Друго	5,4	7,3
3.	Не мога да преценя	22,8	27,8

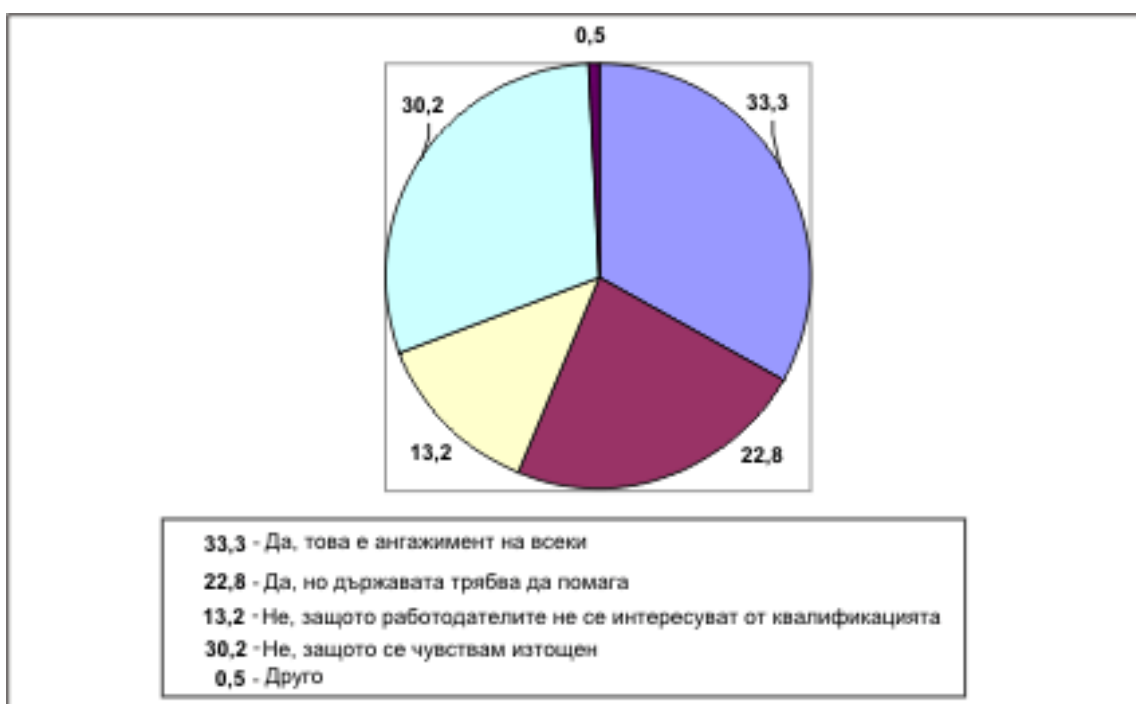
Отношението на хората в предпенсионна възраст в България към политиката на постоянното поддържане на квалификацията (непрекъснатото обучение) е по-скоро положително, отколкото отрицателно (вж. Графика 2.5-4). Подкрепата към непрекъснатото образование е факт и за двете групи респонденти. Повече от половината от анкетираните имат положително отношение към постоянното поддържане на квалификацията (европейската политика на непрекъснатото обучение), като 25,4% от анкетираните в предпенсионна възраст и 22,8% след тази възраст смятат, че държавата трябва да се ангажира с тази политика. Положителен е фактът, че само 16,6% от хората в предпенсионна възраст и 13,2% от навършилите такава възраст смятат, че работодателите не се интересуват от квалификацията на работната сила и е безсмислено тя да се поддържа.

Графика 2.5-4. Отношение към постоянното обучение

а) предпенсионна възраст:

б) пенсионна възраст:

Анализът на нагласите по отношение на заетостта и ранното пенсиониране дава основание да се направят следните по-важни *изводи*:

- Възрастните лица до 65 години са по-скоро склонни да работят, отколкото да излязат от категорията на икономически активните лица. Това е важна нагласа, която контрастира на ширещото се сега убеждение, че хората около и над 60 годишна възраст не могат, не искат и не трябва да работят. Тя следва да се има предвид при разработването и усъвършенстването на политиките в областта на пазара на труда, в посока насърчаване заетостта сред хората в предпенсионна възраст.

- Жените са по-склонни да приемат ранно пенсиониране с по-ниска пенсия, но като цяло голямото мнозинство от възрастните лица отхвърлят тази опция.

- Много от лицата, които със сигурност или с голяма вероятност ще достигнат изисквания стаж, също приемат ранното пенсиониране. Отговорите им зависят предимно от това дали са безработни в момента или не. Тези резултати подсказват, че може би ранното пенсиониране ще изиграе дестимулираща роля върху нагласите за заетост. По-уместна алтернатива за заместване на дохода на възрастните хора би била облекчаване на достъпа (или удължаване на срока) за обезщетенията при безработица.

- Сравнението на *оценките на респондентите за политиката* за ранно пенсиониране с намалена пенсия и *личните им нагласи* за ранно пенсиониране с намалена пенсия показва, че: а) подкрепата „по принцип, на ниво политика” е много по-силна; б) когато обаче се стигне до вземане на индивидуално решение, хората не са склонни толкова лесно да приемат тази възможност, тъй като разполагаемият им доход намалява. Подобно дуалистично отношение подсказва, че реалното реализиране на определени политики, които срещат силно масово одобрение, би било затруднено от важни въпроси, намиращи своето проявление на индивидуално, личностно ниво.

- Стратегиите на лицата, които биха приели по-ранно пенсиониране, се предимно активни. Преобладават обаче нагласите за търсене на гъвкава заетост без трудов договор, които могат да се интерпретират и като желание за неформална заетост без осигуровки и данъци.

- Изборът на работа зависи от други трайни фактори и предпоставки, различни от набирането на точки за пенсиониране, които имат по-важно значение за икономически активните лица и на първо място сред тях е нетният разполагаем доход.

Особено позитивна е нагласата да се поставя внасянето на осигурителни вноски от работодателя като едно от най-важните условия за продължаване на заетостта след навършване на пенсионна възраст. Този факт, както и относително високият дял на икономически активните лица над пенсионна възраст, са важни предпоставки за заетост на легалния пазар на труда.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ (ОСНОВНИ ИЗВОДИ, ОЦЕНКИ, ПРЕДЛОЖЕНИЯ)

Извършеното изследване позволява да се обобщят някои изводи, оценки и препоръки за политиките в областта на пенсионното осигуряване и пазара на труда, които могат да бъдат полезни при по-нататъшното утвърждаване и развитие на пенсионния модел, прилагането на по-гъвкави форми за пенсиониране и насърчаване заетостта на възрастните лица.

Първо, методологическият инструментариум е достатъчно надежден и получените резултати с висока степен на достоверност са представителни за страната и могат да служат като основа за емпирично обосновани изводи и предложения.

Второ, по отношение на социално-демографския статус на анкетираните лица, основните изводи са както следва:

- В *образователната структура* на анкетираните лица преобладават хората със средно образование (общо и специално), което е в съответствие и с общата образователна структура на населението в страната. Така резултатите от изследването се формират в голяма степен от отговорите на сравнително добре образовани лица.

- *Домакинствата* на изследваните се състоят предимно от двама души. Субективната самооценка за *материалния статус* на домакинствата е концентрирана предимно в мненията „средно ниво“. Така резултатите от изследването се формират в голяма степен от отговорите на лица, които не изпитват сериозни материални затруднения.

- *Доходите* на домакинствата на анкетираните лица се формират най-вече от работа по трудов договор. Преобладават разходите за храна и за издръжка на дома, което съответства на структурата на средностатистическото българско домакинство.

- Преобладаващият социално-демографски *профил* на респондентите от двете изследвани групи може да се синтезира по следния начин:

а) в групата лица в предпенсионна възраст: мъж-българин, на възраст до 57 години, живеещ в града, със средно или по-високо образование, домакинството на когото е от двама души и със „среден“ материален статус, но което все пак харчи доста за храна.

б) в групата на навършилите пенсионна възраст лица: мъж-българин, на възраст между 58 и 63 години, живеещ в града, със средно или по-високо образование, домакинството на когото е от двама души и със „среден“ материален статус, но което все пак харчи доста за храна.

Трето, по отношение на икономическия профил на анкетираните лица, основните изводи са както следва:

- Равнището на икономическа активност е високо, при което преобладава делът на наемните работници в частния сектор.

- Безработицата засяга малко повече хората, навършили пенсионна възраст, в сравнение с групата лица в предпенсионна възраст.

- Икономическата активност на хората от града е по-голяма в сравнение с тази на лицата, живеещи на село. За лицата, живеещи на село, възможностите за извършване на платена трудова дейност, респ. за натрупване на осигурителни права, са относително по-неблагоприятни.

- Сравнително високата степен на икономическа активност е добра предпоставка за акумулирането на осигурителни права и за достъп до пенсионната система.

- Преобладаваща част от анкетираните лица в момента са/или са били работници (квалифицирани работници или нискоквалифицирани). Следват административните служители и ръководните кадри, което като цяло отразява общата структура на работната сила.

- Лицата над 50-годишна възраст не са много склонни (или не са способни) да променят както своята месторабота, така и професионално-длъжностните си позиции.

- Преобладаващият икономически *профил* на респондентите от двете изследвани групи се синтезира по следния начин:

- а) типичният представител на групата респонденти в предпенсионна възраст е лице, което: извършва трудова дейност по договор в частния сектор като квалифициран работник, оптимист е за запазване на работата си в следващите 12 месеца и не е сменял местоработата си през последните шест години.

- б) типичният представител на втората група респонденти, които са навършили пенсионна възраст, е лице, което: извършва трудова дейност по договор в държавния сектор като квалифициран работник, оптимист е за запазване на работата си в следващите 12 месеца и не е сменял местоработата си през последните шест години.

Четвърто, основните изводи и оценки по отношение на осигурителния стаж и на очакванията, свързани с него, са както следва:

- Респондентите имат относително добро общо равнище на осигурителния статус към момента на изследването. Като се има предвид стабилизацията на пазара на труда и очакваното повишение на заетостта през следващите години, може да се предположи, че бъдещите пенсионери ще имат по-дълъг стаж в момента на отпускане на пенсията. В този контекст, бъдещите промени в осигуряването би следвало да отчитат и засилват заложената в пенсионния модел връзка „осигурителни права–осигурителен принос”, което е предпоставка за постигане на по-високо ниво на осигуреност.

- Над половината лица със сигурност или с голяма вероятност ще изпълнят изискванията за пенсиониране. Групата в най-критично положение от гледна точка придобиване на осигурителни права, следва да бъде обект на целенасочена политика. Резултатите от изследването очертават възможния обхват на лица, за които следва да се планират и разработват мерки, в т.ч. активни програми като “Помощ за пенсиониране”, алтернативни обезщетения и помощи и др. Тези програми, като че ли все още не се познават достатъчно добре от целевите групи на непосредствените им бенефициенти. Необходимо е те да бъдат по-активно популяризирани, използвани и да бъдат обект на периодична *ex-post* оценка на въздействието с оглед оптимизиране на техния дизайн и практическо използване.

- По-голямата част от респондентите са с непрекъснат осигурителен стаж, което е предпоставка за достъп до плащания от пенсионната система. Делът на лицата, за които не са изплащани осигурителни вноски, намалява с увеличение на продължителността на периода на неосигуряване.

- Най-честите причини за наличие на различни по продължителност периоди без осигуряване са безработицата и работата без осигуровки. Може да се очаква, че влиянието на тези причини ще намалява предвид стабилизиращия се пазар на труда и прилаганите мерки за разширяване на обхвата на пенсионната система и намаляване дела на неформалната заетост.

- Наличието на относително високи дялове на респонденти, които започват отговори с „Не знам”, „Не мога да преценя” и т.н. показва необходимостта от информационна кампания за условията на пенсиониране, която трябва да има регулярен характер.

- Най-съществените причини, които могат да възпрепятстват достъпа на респондентите до пенсионната система, са високата възраст за пенсиониране (особено при жените), миналите или очакваните периоди на безработица и „принудителната” нерегламентирана заетост. С оглед смекчаване на натиска от страна на пенсионната система върху тази група лица, трябва да се реализират мерки за: повишаване на тяхната заетост, създаване и разширяване на гъвкави форми на заетост и пенсиониране.

- Желанието за продължаване на трудовата дейност след изпълнение на изискванията за достъп до пенсионната система е най-силният мотив според респондентите. Подобна нагласа може и трябва да се използва при разработване и реализация на политики, насочени към по-дълъг трудов живот, ограничаване на схемите за ранно пенсиониране, създаване на възможности за гъвкава заетост на лицата след пенсионна възраст.

Пето, по отношение на оценките за политиките за достъп до пенсионни права и за по-продължителна заетост, основните изводи и оценки са следните:

- Широка подкрепа получават възможни промени в посока към осигуряване на по-либерален режим за пенсиониране. Намалението на законоустановената пенсионна възраст и намалението на необходимите пенсионни точки при запазване на пенсионната възраст се възприема като най-лесен начин за по-широк достъп до пенсия. Респондентите, които са навършили възрастта за пенсиониране обаче, са по-консервативни към такива “лесни” решения. Очевидно, базирайки се на своя опит, те са склонни да оценяват положително политиките за по-продължителна заетост. Поощряването на политиката за намаляване на пенсионната възраст и/или необходимия осигурителен стаж обаче крие сериозни рискове за финансовата стабилност на осигурителната система. Формирането на такива нагласи води също до демотивация за трупане на по-дълъг осигурителен стаж и до търсене на възможности за нерегламентирана заетост с цел неплащане на данъци и осигуровки.

- Предложенията за предпочитана възраст за пенсиониране и необходим осигурителен стаж гравитират основно около параметрите на стария закон за пенсиите и в по-малка степен около нормите на сегашното законодателство. Тези оценки важат в много по-голяма степен за безработните, жените и живеещите в селата, защото тези групи от населението са по-често в групата на хората с малка вероятност или без никаква вероятност да добият право на пенсия за осигурителен стаж и възраст. Малък е процентът на “дръзналите” да предложат по-строги изисквания за достъп до пенсия. Изразените оценки и предпочитания се дължат на отслабналата в последните години активна политика за разясняване целите на реформата и кореспондират с нарастващите атаки срещу точковата система за пенсиониране.

- Ранното пенсиониране с намален размер на пенсията е сравнително добре подкрепяна политика по принцип. Това се дължи на факта, че парите от пенсия са сигурни доходи, получавани на точно определена дата. Подкрепата на политиката на ранно пенсиониране е с известни резерви, когато трябва да се конкретизира степента на редуциране на пенсията. В този случай е налице по-силна поддръжка на това решение от страна на безработните, жените и от живеещите в селата, където възможността за заетост е по-малка. Освен това, там хората имат възможност да получават доходи и най-вече продукцията в натура и затова са готови да се задоволят с по-ниска пенсия. Евентуалното въвеждане на ранно пенсиониране при намалена пенсия трябва да се обмисли много внимателно и е желателно да се ограничи в много тесни рамки – например само за дългосрочно безработни, за лица с намалена работоспособност под 50%, не даваща право на инвалидна пенсия, както и за лица, съкратени от реструктуриращи се отрасли. Не бива да се пренебрегва и алтернативата – да се въведе помощ за продължителна безработица вместо ранна пенсия.

- Закупуването на осигурителен стаж с цел удовлетворяване изискванията за пенсиониране при навършване на законоустановената пенсионна възраст е малко известна политика. Почти една четвърт и от двете групи респонденти подкрепят тази мярка, но посочват, че не могат да си я позволят, като (вероятно) пропускат даденото им право за разсрочване на дължимите суми и последващото им удържане от отпускната пенсия. Тази мярка е подходяща форма за получаване на пълна пенсия и следва

институциите да се ангажират по-активно с нейното разясняване. Предвид обаче високата цена на осигурителния стаж и ниската „способност за плащане“ е необходимо обмисляне на допълнителни мерки – например по-дълъг срок на издължаване.

- Политиката на създаване на възможности за по-продължителна заетост като “европейска алтернатива” на по-облекчения режим за пенсиониране получава добра оценка и от двете групи респонденти. Поради недостатъчно познаване, известна резервираност има към специалните програми за заетост на хората в предпенсионна възраст. Тази политика има най-голяма перспектива и в най-голяма степен съответства на сегашното финансово състояние на държавното обществено осигуряване и затова трябва да се насърчава с всички средства. Популяризирането на програмите за заетост и по-активното насочване на безработни в предпенсионна възраст към тях трябва да стане една от основните задачи на отговорните за това институции.

- Нерегламентираният достъп до пенсионни права (чрез неправомерно инвалидизиране, чрез представяне на документи с невярно съдържание и други способи) се осъжда като некоректна, несправедлива (към останалите) и дори престъпна практика. По-склонни да се възползват от такъв способ за достъп до пенсия са дългосрочно безработните и живеещите в селата. Не е малък дялът на хората, които обаче нямат отношение към този проблем и този факт не бива да се пропуска. Оценка по тази група въпроси все пак крият известен риск тези практики да се прилагат мълчаливо по-широко, отколкото са декларираните намерения. Затова институциите трябва да провеждат по-ефективен контрол и всеки случай на злоупотреби да се огласява широко в общественото пространство.

- Масово подкрепяната теза на работодателите за високата осигурителна тежест води до примиренчески оценки за неизбежността на сивата икономика и осигуряването на работниците на нивото на минималните осигурителни прагове. В това отношение е необходима разяснителна политика за загубите (непосредствени и най-вече дългосрочни), които работникът търпи при съучастничество в подобни схеми.

Шесто, по отношение на нагласите на възрастните лица за заетост и ранно пенсиониране изводите и оценките се свеждат до:

- Възрастните лица до 65 години са по-скоро склонни да работят, отколкото да излязат от категорията на икономически активните. Това е важен резултат от изследването, който контрастира на широко разпространеното мнение сред обществото, че пенсионната възраст в България е висока и „неприемлива/непоносима“ за хората. Резултатите от изследването показват, че с приближаването на „пенсионния Рубикон“ хората по-ясно, по-трезво и по-конкретно оценяват икономическите, социалните и демографските аспекти и възможности да продължат своята активна професионална и трудова дейност. В контекста на тези резултати може да се предположи, че обществената съпротива идва от по-младите генерации, но тя е може би по-скоро по „принцип“, „инерционна“ и се дължи на текущите трудности, свързани с намирането и задържането на работно място. В този контекст пенсионирането изглежда като „оазис“, гарантиращ макар и ниски, но сигурни доходи и по-спокоен живот. Не така мислят лицата, които реално са изправени пред тази възможност и техните нагласи са категорично в посока продължаване на икономическата активност.

- Това е важна нагласа, която следва да се има предвид при разработването и усъвършенстването на политиките в областта на пазара на труда, в посока насърчаване заетостта сред хората в предпенсионна възраст. Нейната подкрепа и създаването на нормативни и икономически условия за практическа реализация са важни предпоставки за реализиране изискванията на Лисабонската стратегия за увеличаване заетостта сред по-възрастните поколения.

- Жените са малко по-склонни да приемат ранно пенсиониране с по-ниска пенсия, но като цяло голямото мнозинство от възрастните лица отхвърля тази опция.

- Много от лицата, които със сигурност или с голяма вероятност ще достигнат изисквания стаж, също приемат ранното пенсиониране. Отговорите на тези лица обаче – и това е много важно да се подчертае, зависят предимно от това дали са безработни в момента или не (безработните са по-склонни на ранно пенсиониране). Тези резултати подсказват, че може би ранното пенсиониране ще изиграе дестимулираща роля върху нагласите за заетост. По-уместна алтернатива за заместване на дохода на възрастните хора би била облекчаване на достъпа (или удължаване на срока) за обезщетенията при безработица.

- Стратегиите на лицата, които биха приели по-ранно пенсиониране са предимно активни. Преобладават обаче нагласите за търсене на гъвкава заетост без трудов договор, които могат да се интерпретират и като желание за неформална заетост без осигуровки и данъци. Това подсказва, че даже тази категория лица не възнамерява да се отдаде изцяло „на заслужен отдых”, а (по редица причини) би продължила да участва в икономическия живот. Изборът на работа зависи от други трайни фактори и предпоставки, различни от набирането на точки за пенсиониране, които имат по-важно значение за икономически активните лица и на първо място сред тях е нетният разполагаем доход. От гледна точка насърчаването на заетостта на възрастните хора, това също е важен резултат от изследването, който може да се има предвид при формирането и провеждането на политиките в областта на пенсионното осигуряване и пазара на труда.

- Оценките на респондентите за различни политики (напр. за ранно пенсиониране с намалена пенсия, участие в програми за заетост) и личните им нагласи за участие в тях са белязани от по-специфично отношение и илюстрират особен преход „от общото към частното”. Подкрепата „по принцип, на ниво политика” е много по-силна в сравнение с личната мотивация и желание за възползване от съответните възможности, които политиката предоставя. Подобно дуалистично отношение подсказва, че реалното реализиране на определени мерки, които срещат силно масово одобрение, би било затруднено от важни въпроси, намиращи своето проявление на индивидуално, личностно ниво.

- Особено позитивна е нагласата да се поставя внасянето на осигурителни вноски от работодателя, като едно от най-важните условия за продължаване на заетостта след навършване на пенсионна възраст. Този факт, както и относително високият дял на икономически активните лица над пенсионна възраст, могат да се разглеждат като важни предпоставки за заетост на легалния пазар на труда.

Проведеното изследване на факторите, влияещи върху решението за пенсиониране или оставане на работа на възрастни лица, е първото по рода си. То е и едно от малкото проучвания на пенсионната система, осъществени след нейното реформиране. Резултатите от него могат да се използват за формирането и провеждането на подходящи политически решения. Проучването още веднъж показва необходимостта от комплексни и системни наблюдения и оценки за хода и резултатите от пенсионната реформа, за отношението на населението към нея, за предварителната оценка на евентуални промени в параметрите на пенсионната система, за взаимодействието ѝ с други елементи на социалната защита (социалното подпомагане) и пр. Всичко това би подпомогнало нормалното и успешно протичане на политическия цикъл в областта на пенсионното осигуряване.

*Повече информация за социалното осигуряване и пенсионната реформа
можете да получите от страниците в Интернет на:*

Национален осигурителен институт

www.nssi.bg

*Министерство на труда и
социалната политика*

www.mlsp.government.bg

Комисия за финансов надзор

www.fsc.bg

*Проект “Пазар на труда”
към Американската агенция за
международно развитие*

www.pension.bg

*Редакционната колегия очаква от читателите на Бюлетина на НОИ
мнения и предложения за материали на адреса на редакцията:*

*1303 София, бул. “Ал. Стамболийски” № 62-64
Тел: 02 926 1010; 02 926 1028
Бюлетинът се разпространява безплатно.*